

Наталія Петрина

Географія України

Фізична географія України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Географічний факультет
Кафедра географії України

Наталія Петрина

ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Київ – 2023

Петрина Наталія. Географія України. Фізична географія України: Навчально-методичний посібник. К.: Редакційно-видавничий центр Збройних Сил України, 2023. 72 с.

Посібник включає тематичний зміст навчальної дисципліни «Географія України» та розгорнуту програму дисципліни «Фізична географія України», яка є її невід'ємною складовою, завдання для практичних і самостійних робіт (кількість та багатоваріантність яких дозволяє їх комбінувати), а також вказівки щодо їх виконання. До кожної з тем подано перелік основних літературних і картографічних джерел, рекомендації щодо вивчення матеріалу. Для самоперевірки студентами засвоєння матеріалу наводяться контрольні завдання та запитання.

Видання призначене для викладачів закладів вищої освіти та здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій» галузі знань 19 «Архітектура та будівництво».

Рецензенти:

Світлана ТИТОВА, кандидат географічних наук, доцент кафедри геодезії та картографії географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, гарант ОПП «Геодезія та землеустрій»

Олександр ШЛЮШКІН, начальник відділу воєнно-географічної інформації редакційно-видавничого центру Збройних Сил України

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Протокол № 6 від 19 грудня 2023 року*

Зміст

ВСТУП	4
ТЕМАТИЧНИЙ ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ «ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»	8
РОЗГОРНУТА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»	9
ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ З ДИСЦИПЛІНИ	14
Вивчення фізичної карти України	14
Виконання та оформлення практичних робіт	14
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ ТЕМ, ПРАКТИЧНІ РОБОТИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ	17
Державна територія України та її основні просторові характеристики. Державний кордон України	17
Загальні риси будови надр в межах території України.	22
Сучасні тектонічні рухи. Корисні копалини	
Рельєф України	25
Кліматичні умови та ресурси території України	32
Моря та внутрішні води України	35
Ґрунтовий покрив та земельні ресурси	41
Рослинність і тваринний світ України	43
Несприятливі природні процеси і явища та особливості їх територіального прояву	47
Ландшафти та фізико-географічне районування території України	49
Території України з природоохоронним статусом	58
Проблеми природокористування та їх прояви у різних регіонах України. Вплив воєнних дій на стан довкілля в Україні	61
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»	62
ДОДАТКИ	65
Додаток 1. Приклад оформлення титульної сторінки практичної роботи	66
Додаток 2. Приклад оформлення переліку використаних джерел інформації	67
Додаток 3. Програма довідки про місцевість до аркуша карти масштабу 1:200 000	68

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Географія України» є складовою ОПП «Геодезія та землеустрій» – освітньої програми підготовки фахівців за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій» для здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Мета навчальної дисципліни «Географія України» – дати студентам знання про різноманіття природних умов і ресурсів в межах території України, територіальну організацію суспільства України з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків між природними, соціальними та економічними процесами і явищами; сформувати у студентів професійні навички та вміння для розв'язання спеціалізованих прикладних завдань, виховати потребу систематично поповнювати свої знання і творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

За змістом дисципліна «Географія України» поділяється на дві частини (навчальні дисципліни) – фізичну географію України та економічну і соціальну географію України.

Частина перша – «Фізична географія України» – як невід'ємна складова дисципліни «Географія України» включає огляд та аналіз загальних особливостей природи території України за компонентами і більш детальні характеристики регіональних фізико-географічних одиниць – країн, зон, країв. Увага приділяється також питанням оцінки природних умов і ресурсів для практичних потреб; аналізу змін довкілля під впливом діяльності людини та зумовлених цією діяльністю проблем.

Мета дисципліни «Фізична географія України» – дати студентам знання про різноманіття природних умов і ресурсів в межах території України та розкрити причинно-наслідкові зв'язки між природними компонентами, процесами і явищами, які обумовили формування природних територіальних комплексів та спричинюють їхні сучасні зміни; сформувати у студентів навички та вміння для розв'язання спеціалізованих завдань у майбутній професійній діяльності.

Завдання (навчальні цілі) дисципліни¹:

- оволодіння студентами знаннями про особливості природних умов та ресурсів території України, географічні закономірності у їх регіональному прояві та поширенні;
- формування навичок та вмінь, необхідних при виконанні компонентної та/або комплексної характеристики (та/або аналізу,

¹ Тут і надалі йдеться про дисципліну «Фізична географія України» – одну із невід'ємних складових навчальної дисципліни «Географія України».

оцінки) природних умов і ресурсів території України при розв'язанні прикладних завдань.

Загалом, відповідно до ОПП «Геодезія та землеустрій»¹ першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій» галузі знань 19 «Архітектура та будівництво», розробленої з урахуванням вимог Стандарту вищої освіти за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій» галузі знань 19 «Архітектура та будівництво» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (затверджено наказом МОН України № 517 від 11.05. 2021 р.), завдання (навчальні цілі) дисципліни спрямовані на формування таких *компетентностей*:

- *інтегральної*: здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми геодезії та землеустрою із застосуванням сучасних технологій, теоретичних положень та методів дослідження;
- *загальних*:
 - здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями (ЗК01);
 - здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК02);
 - здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово (ЗК04);
 - здатність зберігати, примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії, закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу й суспільство, а також в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для відпочинку та ведення здорового способу життя (ЗК13);
 - здатність взаємодіяти з іншими людьми в конструктивному ключі, навіть при вирішенні складних питань (ЗК15);
- *спеціальних (фахових)*:
 - здатність застосовувати фундаментальні знання для аналізу явищ природного і техногенного походження при виконанні професійних завдань у сфері геодезії та землеустрою (СК01);
 - здатність застосовувати теорії, принципи, методи фізико-математичних, природничих, соціально-економічних, інженерних наук при виконанні завдань геодезії та землеустрою (СК02).

¹ Редакція освітньо-професійної програми «Геодезія та землеустрій» 2022 року (затверджена Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка 06.12.2021, протокол №8; введена в дію наказом ректора за №1022-32 від 10.12.2021).

Основні очікувані програмні результати вивчення дисципліни «Фізична географія України»:

❖ знання студентами об'єктно-предметної сутності регіональної фізичної географії, особливостей природи в межах території України за компонентами та природними регіонами, зокрема *знання*:

- ◆ основних понять та термінів, якими прийнято оперувати при характеристиці/аналізі/оцінці природних умов та ресурсів території;
- ◆ основних просторових характеристик (якісних та кількісних) державної території України;
- ◆ основних географічних закономірностей в територіальному прояві природних умов в межах території України та в прояві властивостей природних компонентів;
- ◆ основних характеристик (якісних та кількісних) природних компонентів та природних умов в межах території України, природних (фізико-географічних) регіонів;

❖ застосування теоретичних знань у практичних ситуаціях, зокрема *вміння*:

- ◆ демонструвати знання та розуміння при компонентній та / або комплексній характеристиці / аналізі / оцінці природних умов і природних ресурсів території України;
- ◆ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними компонентами, процесами і явищами;
- ◆ розробляти комплексні фізико-географічні описи будь-яких територій (адміністративних областей, природних регіонів, інших територій) відповідно до практичних потреб;
- ◆ виконувати пошук та опрацювання різних наукових документів (текстових та нетекстових), різноманітної географічної інформації відповідно до практичних потреб;

❖ здатність застосовувати знання, вміння та навички при безпосередній та/або дистанційній взаємодії з іншими людьми;

❖ здатність самостійно виконувати завдання та відповідати за результати своєї діяльності, дотримуватися принципів академічної доброчесності.

Для успішного оволодіння знаннями з дисципліни «Фізична географія України» студенти повинні:

- ◆ мати базові знання з курсів природничої географії;
- ◆ вміти аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між природними компонентами, процесами і явищами, які призводять до формування різноманітних природних територіальних комплексів;

♦ володіти сучасними методами пошуку і систематизації наукових документів та первинної обробки географічної інформації, елементарними навичками аналізу і синтезу географічної інформації, порівняльно-географічного аналізу.

Загалом вивчення дисципліни «Фізична географія України» базується на знаннях, отриманих студентами з курсів загальної геології, геоморфології, метеорології та кліматології, географії ґрунтів, біогеографії тощо і передбачає прослуховування студентами лекцій, самостійне вивчення матеріалу, підготовку до практичних занять визначеної тематики та виконання практичних робіт.

Лекції з курсу фізичної географії України, що проводяться для студентів, покликані показати загальні риси природних умов і ресурсів України та розкрити основні причинно-наслідкові зв'язки між різними природними компонентами, процесами і явищами.

Проведення практичних занять та виконання студентами практичних робіт спрямовується на більш поглиблене вивчення студентами окремих тем дисципліни, формування вмінь і навичок практичного застосування студентами знань шляхом виконання відповідно сформульованих завдань, закріплення навичок пошуку необхідних відомостей у наукових текстових і нетекстових джерелах інформації та роботи з географічними першоджерелами і, разом з тим, є однією з форм поточного контролю. Тематика завдань практичних робіт відповідає програмі курсу і дозволяє підібрати завдання до кожної з тем, враховуючи спеціальність студентів.

Самостійна робота студентів є засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від аудиторних занять час.

ТЕМАТИЧНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»

Вступ (об'єкт, предмет і методи досліджень регіональної географії, її практичне значення).

Змістова частина 1. Фізична географія України

- Державна територія України та її основні просторові характеристики. Державний кордон України.
- Історія дослідження природних умов і ресурсів в межах території України.
- Загальні риси будови надр в межах території України. Сучасні тектонічні рухи. Корисні копалини.
- Рельєф України.
- Кліматичні умови та ресурси території України.
- Моря та внутрішні води України.
- Ґрунтовий покрив та земельні ресурси України.
- Рослинність і тваринний світ.
- Несприятливі природні процеси і явища та особливості їх територіального прояву.
- Ландшафти та фізико-географічне районування території України.
- Території України з природоохоронним статусом.
- Проблеми природокористування та їх прояви у різних регіонах України. Вплив воєнних дій на стан довкілля в Україні.

Змістова частина 2. Економічна та соціальна географія України

- Суспільно-географічне положення України.
- Географія населення та демографічна ситуація в країні.
- Географія галузей соціальної сфери.
- Географія галузей промисловості та сільського господарства України.
- Транспорт. Зовнішні економічні зв'язки.
- Суспільно-географічне районування України.
- Вплив воєнних дій на соціальні та економічні процеси в країні.

РОЗГОРНУТА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ « ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ »

Вступ

Об'єкт, предмет і методи досліджень регіональної фізичної географії. Практичне значення фізичної географії. Зміст, мета і завдання навчальної дисципліни «Фізична географія України» як складової дисципліни «Географія України». Основні джерела інформації.

Державна територія України та її основні просторові характеристики. Державний кордон України

Державна територія та державний кордон: основні поняття. Основні складові державної території: суходіл, надра, повітряний простір, внутрішні води, територіальне море. Основні просторові характеристики державної території: розміри, конфігурація, географічне положення. Державний кордон України: протяжність, особливості проходження лінії державного кордону між Україною та суміжними країнами.

Оцінка фізико-географічного положення території та природних особливостей проходження лінії державного кордону між Україною та суміжними країнами.

Загальні риси будови надр в межах території України. Сучасні тектонічні рухи. Корисні копалини

Загальні риси геологічної будови території України. Найважливіші етапи геологічної історії. Особливості будови головних геоструктурних регіонів України. *Сучасні тектонічні рухи* в межах території України.

Корисні копалини та мінерально-сировинні ресурси України: багатство і різноманітність корисних копалин у зв'язку з геологічною будовою. Закономірності в розміщенні, загальна характеристика основних родовищ корисних копалин.

Рельєф території України

Головні орографічні та гіпсометричні риси території України, зв'язок рельєфу з тектонікою. Особливості розвитку генетичних типів і форм рельєфу.

Найбільші низовини та височини в межах території України: загальні риси рельєфу, характеристика. Українські Карпати та Кримські гори: загальні риси рельєфу гірських регіонів. Вплив діяльності людини на рельєф.

Кліматичні умови та ресурси

Особливості прояву основних чинників формування клімату (радіаційних, циркуляційних, підстильної поверхні) в межах території України. Загальні риси клімату України. Аналіз кліматичних умов за основними показниками. Зміни кліматичних елементів за сезонами та закономірності їх територіального розподілу. Характерні погодні процеси за сезонами. Глобальні зміни клімату та особливості їх прояву в межах території України. Ресурси клімату України. Кліматичне районування території.

Моря та внутрішні води України

Поверхневі води України: загальна характеристика мережі. *Ріки.* Густота річкової мережі у межах України та чинники її формування. Основні джерела живлення річок. Особливості водного режиму річок України. Гідрографічна та гідрологічна характеристика найбільших річкових систем України. Проблеми великих і малих річок України та заходи, спрямовані на збереження водності річок і охорону їх від забруднення. *Озера.* Географія озер України. Класифікації озер. Водний режим озер. Характеристика найбільших «озерних регіонів» України та озер. Особливості використання озер. *Штучні водойми.* Водосховища, їх значення та господарське використання. Найбільші водосховища в Україні. Проблеми охорони природи у районах каскадів водосховищ. *Канали,* особливості їх розташування та використання. Найважливіші канали. *Болота.* Типи боліт, їх значення та основні закономірності поширення. Найбільші болотні масиви України. Господарське використання боліт та проблеми охорони.

Підземні води: класифікації, загальні закономірності в поширенні. Основні гідрогеологічні регіони України: розташування, умови залягання підземних вод, використання та охорона. *Мінеральні лікувальні води* України, їх класифікація, закономірності в поширенні, властивості, особливості використання.

Водні ресурси України та водний баланс. Гідрологічне районування території України. Вплив воєнних дій на стан поверхневих водних об'єктів і підземних вод України.

Загальні особливості природи Чорного і Азовського морів як морів внутрішньоматерикових. *Чорне море:* загальні відомості; берегова смуга; основні риси рельєфу дна; кліматичні умови; динаміка поверхневих вод; характеристика водних мас, гідрологічний та гідрохімічний режим. Ресурси Чорного моря. *Азовське море:* загальні відомості; берегова смуга; основні риси

рельєфу дна; кліматичні умови; динаміка поверхневих вод; характеристика водних мас, гідрологічний та гідрохімічний режим. Ресурси Азовського моря. Господарське значення ресурсів морів. Проблеми використання природних умов і ресурсів Чорного та Азовського морів, відтворення їх біологічного потенціалу. Вплив воєнних дій на стан Чорного та Азовського морів.

Ґрунтовий покрив та земельні ресурси

Ґрунти як компоненти природного ландшафту. *Ґрунтовий покрив України*: чинники формування ґрунтового покриву, основні закономірності в поширенні ґрунтів на території України. Характеристика основних типів та підтипів ґрунтів України, особливості їх господарського використання. Ґрунтово-географічне районування території. Земельні ресурси України. Трансформація ґрунтового покриву під впливом антропогенної діяльності. Вплив воєнних дій на стан ґрунтів.

Рослинність і тваринний світ України

Рослинність і тваринний світ як компоненти природного ландшафту. *Флора і рослинність України*. Багатство видового складу флори України. Закономірності у поширенні типів лісів, рослинності степів, лучної та болотної рослинності. Геоботанічне районування території України. Рослинні ресурси України, їх використання. Найбільш небезпечні представники флори України. Трансформація рослинного покриву під впливом антропогенної діяльності, проблеми охорони рослин. Зелена книга України. Види рослин, занесені до Червоної книги України. *Тваринний світ*. Видове різноманіття тваринного світу. Характеристика основних фауністичних комплексів. Ресурси тваринного світу, їх значення. Зоогеографічне районування території України. Вплив людини на тваринний світ. Види тварин, занесені до Червоної книги України. Найбільш небезпечні представники фауни України. Вплив воєнних дій на рослинність та тваринний світ України.

Несприятливі природні процеси і явища та особливості їх територіального прояву

Поняття про несприятливі природні процеси і явища. Чинники розвитку сучасних природних (фізико-географічних) процесів на території України. Види несприятливих природних процесів. Особливості прояву у часі та просторі посушливих явищ, суховіїв, пилових та піщаних бур, розвіювання пісків, ерозійних процесів, зсувів, селів, лавинних процесів, карсту, суфозії, абразії, заболочування, засолення тощо. Заходи щодо попередження несприятливих процесів і явищ та мінімізації впливу.

Ландшафти та фізико-географічне районування території України

Ландшафти України: взаємодія та взаємозв'язок компонентів і чинників формування ландшафтів. Класифікація ландшафтів України. Ландшафтне різноманіття території України.

Фізико-географічне районування території України. Принципи фізико-географічного районування та обґрунтування схеми районування території України. Система таксономічних одиниць фізико-географічного районування; зональні (пояс, зона, підзона) та азональні (країна, край, область, район) одиниці фізико-географічного районування. Схема фізико-географічного районування України. Теоретичне і практичне значення фізико-географічного районування.

Географічне положення, межі та характерні риси природи *зони мішаних хвойно-широколистяних лісів.* Особливості Українського Полісся як південно-західної частини зони мішаних хвойно-широколистяних лісів. *Поліський край:* географічне положення та межі; найбільш характерні риси краю як південно-західної частини зони мішаних лісів.

Географічне положення, межі та характерні риси природи *зони широколистяних лісів.* Особливості Західноукраїнського краю як східної частини зони європейських широколистяних лісів. *Західноукраїнський край:* географічне положення та межі; найбільш характерні риси краю як південно-західної частини зони широколистяних лісів.

Географічне положення, межі та характерні риси природи *зони лісостепу* в межах території України. Внутрішні відмінності природних умов і фізико-географічне районування зони. *Дністровсько-Дніпровський лісостеповий край:* географічне положення та межі; найбільш характерні риси краю як західної частини зони лісостепу. *Лівобережно-Дніпровський лісостеповий край:* географічне положення та межі; найбільш характерні риси природи краю. *Східноукраїнський лісостеповий край:* географічне положення та межі; найбільш характерні риси природи краю.

Географічне положення, межі та характерні риси природи *зони степів.* Внутрішні відмінності природних умов і фізико-географічне районування степової зони України. *Північностепова підзона:* географічне положення, межі та характерні риси природи; внутрішні відмінності природних умов, фізико-географічне районування. *Дністровсько-Дніпровський північностеповий край:* географічне положення та межі; найбільш характерні риси природи краю. *Лівобережно-Дніпровсько-Приазовський північностеповий край:* географічне положення та межі; найбільш

характерні риси природи краю. *Донецький північностеповий край*: географічне положення та межі; найбільш характерні риси природи краю. *Задонецько-Донський північностеповий край*: географічне положення та межі; найбільш характерні риси природи краю. *Середньостепова підзона*: географічне положення, межі та характерні риси природи; внутрішні відмінності природних умов, фізико-географічне районування. *Причорноморський степовий край*: географічне положення та межі; найбільш характерні риси природи краю. *Південностепова (сухостепова) підзона*: географічне положення, межі та характерні риси природи. *Причорноморсько-Приазовський південностеповий край*: географічне положення та межі; найбільш характерні риси природи краю. *Кримський степовий край*: географічне положення та межі; найбільш характерні риси природи краю.

Українські Карпати як частина Карпатської гірської країни. Загальні риси природних умов. Внутрішні відмінності природних умов і фізико-географічне районування Українських Карпат.

Кримські гори: загальні риси природних умов, внутрішні відмінності та фізико-географічне районування.

Території України з природоохоронним статусом

Поняття про природоохоронні території, природно-заповідний фонд України (ПЗФУ), охоронний статус природних територій, національний та міжнародний охоронний статус, правовий режим охорони та використання територій з природоохоронним статусом. Класифікація територій та об'єктів ПЗФ України. Статус та режим охорони природних і біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи.

Мережа природно-заповідних територій та об'єктів України. Території України з міжнародним природоохоронним статусом. Території, перспективні з точки зору надання природоохоронного національного та/або міжнародного статусу. Вплив воєнних дій на стан і функції територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Проблеми природокористування та їх прояви у різних регіонах України. Вплив воєнних дій на стан довкілля в Україні

Вплив людини на довкілля в процесі природокористування. Прояви сучасних глобальних екологічних проблем в межах території України та в її окремих регіонах. Вплив воєнних дій на стан довкілля в Україні.

ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ РОБІТ

Знання фізичної географії України передбачає вільне і доречне володіння відповідною термінологією, якою прийнято оперувати при характеристиці / аналізі / оцінці природних умов та ресурсів території; розуміння причинно-наслідкових зв'язків між природними компонентами, процесами і явищами; вміння аналізувати та узагальнювати фактичний матеріал; знання фізичної карти України та вміння працювати з різноманітними тематичними картами.

Вивчення географічної карти

При вивченні багатьох тем з фізичної географії України особлива увага звертається також на вивчення географічної номенклатури (так званого географічного мінімуму) – переліку географічних об'єктів, знання яких і вміння показувати які на карті є обов'язковим. Метою цього виду робіт є закріплення навичок вільного орієнтування на карті. Як правило, засвоєння географічного мінімуму відбувається шляхом самостійного вивчення карти студентами. Тому важливим є правильний підбір картографічних матеріалів. Для вивчення географічного мінімуму і подальшого вільного орієнтування на карті рекомендується використовувати стінні фізичні карти України та фізичні карти в атласах України, а також – для самоконтролю знань – контурні карти.

Виконання та оформлення практичних робіт

Практичні заняття, передбачені програмою дисципліни, ставлять за мету більш детальний розгляд студентами окремих тем навчальної дисципліни та формування вмінь і навичок їх практичного застосування шляхом виконання відповідно сформульованих завдань. До більшості завдань у цьому посібнику подано рекомендації та порядок їх виконання. Разом з тим, деяка кількість завдань, що містяться у посібнику, передбачають самостійний пошук шляхів їх розв'язання, творчу роботу студентів.

Практичні роботи слід виконувати на окремих аркушах паперу (найчастіше – формату А4). Текстову частину практичної роботи слід набирати на комп'ютері за допомогою одного з поширених текстових редакторів, наприклад Microsoft Word

(шрифт Times New Roman 14, полуторний міжрядковий інтервал) з дотриманням усіх загальноприйнятих вимог. Якщо робота потім буде друкуватися, необхідно до виведення на друк зазначити на всіх сторінках прізвище та ім'я студента/студентки, групу.

На титульній сторінці кожної практичної роботи повинна бути зазначена тема і чітко сформульовані завдання, група, прізвище та ім'я студента / студентки (приклад оформлення титульної сторінки практичної роботи див. у Додатку 1).

Зважаючи на те, що тематика практичних робіт досить різноманітна, рекомендувати єдиний стандарт їх композиції неможливо. Разом з тим, рекомендується наявність у роботі таких структурних складових: вступу, основної частини (яка може містити характеристику або аналіз, таблиці, карти, інше – залежно від завдання), висновків, переліку використаних джерел інформації.

У текстовій частині роботи обов'язково повинні бути коректно зроблені посилання на літературні та картографічні джерела, а також ресурси віддаленого доступу (бази даних тощо), за якими було виконано практичну роботу, а сама робота повинна містити їх перелік (приклади див. у Додатку 2). Важливо: список джерел інформації (літературних, картографічних, інших) повинен містити лише ті з них, що були використані при виконанні практичної роботи і на які в тексті є посилання. Перелік повинен бути оформлений відповідно до загальноприйнятих вимог.

Картографічну частину робіт слід виконувати із дотриманням загальноприйнятих вимог та стандартів. Використання ксерокопій не допускається. Тема практичної роботи зазначається ліворуч над верхньою рамкою карти або картосхеми; прізвище, ім'я та група – під верхньою рамкою праворуч.

Критерії оцінювання виконаних студентами завдань: змістове наповнення та оформлення текстової частини робіт (актуальність інформації; відповідність темі; достовірність інформації; повнота змісту; послідовність у викладенні матеріалу; чіткість формулювань; чіткість та обґрунтованість висновків; відповідність встановленим вимогам щодо оформлення та правилам українського правопису); якість графічного супроводу роботи (карти, картосхеми, інше – залежно від завдання).

Відповідним чином оформлені роботи здаються викладачеві на оцінювання у встановлені строки.

Для того, щоб полегшити сприйняття матеріалу, надалі для позначення окремих блоків тексту використані такі варіанти оформлення:

основні літературні та картографічні джерела, які рекомендується використовувати при вивченні тем

необхідна географічна номенклатура (т. зв. географічний мінімум)

практичні роботи

завдання для самостійної роботи

питання та завдання для самоконтролю

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ ТЕМ, ПРАКТИЧНІ РОБОТИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

Державна територія України та її основні просторові характеристики. Державний кордон України

Мета: визначити основні просторові характеристики (якісні та кількісні) державної території України, особливості проходження лінії державного кордону.

Основні поняття і терміни: територія, державна територія, державний кордон, складові державної території (суходільна територія держави, повітряний простір та надра держави, територіальні води (територіальне море), внутрішні води), географічне положення, фізико-географічне положення, крайні точки території, географічний центр території.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття і терміни, якими прийнято оперувати, розглядаючи основні просторові характеристики державної території;
- ♦ основні просторові характеристики (якісні та кількісні) державної території України (розміри, конфігурація, географічне положення);
- ♦ особливості фізико-географічного положення території України;
- ♦ координати крайніх точок території України;

вміти:

- ♦ характеризувати географічне і, зокрема, фізико-географічне положення території України;
- ♦ характеризувати особливості проходження лінії державного кордону;
- ♦ давати оцінку фізико-географічному положенню території України, розкриваючи вплив географічного положення та розмірів території на формування основних рис її природи;
- ♦ характеризувати фізико-географічне положення територій адміністративних областей України та будь-яких інших регіонів у її межах.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Національний атлас України: Науково-довідкове офіційне державне видання. К.: ДНВП Картографія, 2007.
3. Загальногеографічний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2004.
4. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Вивчення теми доцільно починати з визначення таких основних понять: територія, державна територія, географічне положення, фізико-географічне положення, економіко-географічне положення; геополітичне положення.

Нагадаємо, що *географічне положення* – це положення будь-якого об'єкта на земній поверхні стосовно інших територій та об'єктів, що знаходяться поза ним. Під географічним положенням об'єкта у фізичній географії розуміють його розташування відносно фізико-географічних об'єктів (материків, океанів, гір, морів тощо), географічні координати (широту та довготу) цього об'єкта або так званих крайніх точок території.

Характеризуючи особливості фізико-географічного положення території України, слід дотримуватися такого загальноприйнятого плану:

- › розташування території країни відносно великих природних об'єктів (рівнин, гір, океанів та морів);
- › географічні координати крайніх точок території, координати географічного центру території;
- › належність території до певних природних регіонів.

Географічні координати
крайніх точок території України:

південної – 44°23'13" пн. ш. 33°43'55" сх. д.;
північної – 52°22'47" пн. ш. 33°11'27" сх. д.;
західної – 48°24'37" пн. ш. 22°08'20" сх. д.;
східної – 49°15'37" пн. ш. 40°13'42" сх. д.

Географічний центр території України, за розрахунками, виконаними у НДІ геодезії та картографії (2003), має координати 49°01'39" пн. ш. 31°28'58" сх. д. і знаходиться на околиці села Мар'янівка Звенигородського району Черкаської області.

Практична робота

Характеристика території проходження лінії державного кордону

Державний кордон України – лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору¹.

Загальна протяжність державного кордону України становить² 6992,982 км; з них протяжність сухопутної ділянки кордону становить 5637,982 км, морських – 1355 км.

Протяжність ділянок державного кордону України із суміжними країнами²:

з Республікою Польща	542,39 км, у т. ч. річкові ділянки 187,3 км;
з Словацькою Республікою	97,852 км, у т. ч. річкові ділянки 2,3 км;
з Угорською Республікою	136,7 км, у т. ч. річкові ділянки 85,1 км;
з Румунією	613,8 км, у т. ч. річкові ділянки 292,2 км, морська – 33 км
з Республікою Молдова	1222 км, у т. ч. річкові ділянки 267 км;
з Російською Федерацією	2295,04 км, у т. ч. морський – 321 км;
з Республікою Білорусь	1084,2 км, у т. ч. річкові ділянки 325,9 км

Протяжність кордону у Чорному морі становить 1056,5 км, в Азовському морі – 249,5 км., у Керченській протоці – 49 км.

Завдання: використовуючи картографічні та літературні джерела інформації, скласти фізико-географічну характеристику території (смуги) проходження лінії державного кордону між Україною та суміжними країнами.

Варіанти для виконання:

- 1) ділянка державного кордону між Україною та Польщею;
- 2) ділянка державного кордону між Україною та Словаччиною;
- 3) ділянка державного кордону між Україною та Молдовою;
- 4) ділянка державного кордону між Україною та Білоруссю;
- 5) ділянка державного кордону між Україною та Угорщиною;
- 6) ділянка державного кордону між Україною та Румунією;
- 7) ділянка державного кордону між Україною та Росією.

¹ Закон України «Про державний кордон України» (№1777-ХІІ від 04.11.1991; поточна редакція від 23.09.2023).

² За даними Державної прикордонної служби України.

Практична робота

Характеристика фізико-географічного положення території адміністративної області

Варіанти для виконання:

1) Вінницька область	14) Одеська область
2) Волинська область	15) Полтавська область
3) Дніпропетровська область	16) Рівненська область
4) Донецька область	17) Сумська область
5) Житомирська область	18) Тернопільська область
6) Закарпатська область	19) Харківська область
7) Запорізька область	20) Херсонська область
8) Івано-Франківська область	21) Хмельницька область
9) Київська область	22) Черкаська область
10) Кіровоградська область	23) Чернівецька область
11) Львівська область	24) Чернігівська область
12) Луганська область	25) АР Крим
13) Миколаївська область	

Завдання 1: використовуючи відповідні карти Загальногеографічного атласу України (2004), визначити географічні координати крайніх точок території однієї з адміністративних областей України (за варіантами).

Завдання 2: використовуючи відповідне програмне забезпечення (Програма для трансформування координат точок між системами СК-42, УСК-2000 та WGS-84 в прямому та зворотному напрямках / ДП «Науково-дослідний інститут геодезії і картографії», 2016), здійснити перерахунок координат крайніх точок території адміністративної області (за тим же варіантом, що й у Завданні 1) з СК-42 у WGS-84.

Завдання 3: використовуючи відповідні карти Загальногеографічного атласу України (2004), скласти характеристику фізико-географічного положення території однієї з адміністративних областей України (за варіантами).

Порядок виконання

Характеризуючи особливості фізико-географічного положення території однієї з адміністративних областей України, слід дотримуватися такого *орієнтовного* плану:

‣ розташування території адміністративної області у межах країни;

‣ розташування відносно суміжних адміністративних областей України або інших країн (із зазначенням особливостей проходження лінії адміністративних меж (між суміжними адміністративними областями України) або кордонів (наприклад: «... на заході ... область межує з Польщею, державний українсько-польський кордон тут частково проходить річкою Західний Буг»);

‣ розташування території адміністративної області у межах певних великих природних об'єктів (рівнин, гір, у межах басейнів великих рік; близькість/віддаленість до/від морів);

‣ географічні координати крайніх точок території області у WGS-84 (при виконанні цього завдання координати крайніх точок територій адміністративних областей слід дати за результатами виконання Завдання 2). Зазначаючи координати крайніх точок території області, слід вказати напрямок та відстань до неї (крайньої точки території) від найближчого населеного пункту (наприклад: «Крайня північна точка території ... області має координати пн. ш. сх. д. і знаходиться за ... км на північний захід від с. району).

Роботу проілюструвати. Для цього на контурну карту України нанести межі адміністративної області, крайні точки її території та зазначити їхні координати. Показати (підписавши), до яких природних об'єктів (гір, височин, низовин тощо) приурочена територія адміністративної області та через які об'єкти (гори, височини, низовини, річки, ін.) проходять її адміністративні межі.

1. Розкрийте суть понять «географічне положення» та «фізико-географічне положення».
2. Назвіть і покажіть на карті крайні точки території України та вкажіть їх координати.
3. Через які природні об'єкти (гори, височини, низовини тощо) проходить державний кордон України, які водні об'єкти він перетинає?
4. Як впливає географічне положення та розміри території України на формування основних рис її природи, життєдіяльність людей?

Загальні риси будови надр в межах території України Сучасні тектонічні рухи Корисні копалини

Мета: визначити загальні риси та особливості будови надр в межах території України, виявити зв'язок між тектонікою і геологічною історією розвитку території та сучасним рельєфом; встановити основні закономірності в поширенні родовищ корисних копалин в межах території України.

Основні поняття і терміни: вік гірських порід, походження порід, склад порід, геоструктури, платформа, щит, плита, западина, авлакоген, фундамент платформи, осадовий покрив, геосинклінальна область, синкліналь, антикліналь, антиклінорій, синклінорій, тектонічні рухи, вік складчастих структур; корисні копалини, мінерально-сировинні ресурси.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ загальні риси тектоніки в межах території України, основні геоструктурні регіони;
- ♦ закономірності у прояві сучасних тектонічних рухів у межах території України;
- ♦ закономірності в поширенні родовищ корисних копалин у межах території України

вміти:

- ♦ характеризувати, в загальних рисах, тектоніку в межах території України та основні етапи геологічної історії території;
- ♦ аналізувати зв'язок між тектонікою і геологічною історією розвитку території та сучасним рельєфом;
- ♦ визначати загальні риси будови основних геоструктурних регіонів;
- ♦ пояснювати закономірності у прояві сучасних тектонічних рухів в межах території країни;
- ♦ характеризувати закономірності у поширенні родовищ різних корисних копалин в зв'язку з будовою надр та історією розвитку території.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Геологія і корисні копалини України: Атлас. К.: ДП «Такі справи», 2001.
3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.
4. Національний атлас України: Науково-довідкове офіційне державне видання. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
7. Сейсмічність України: Дані Інституту геофізики НАН України імені С. І. Субботіна / Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/uk/node/192>

Будова надр багато в чому визначає особливості рельєфу будь-якої території, з нею пов'язані характер та інтенсивність неотектонічних рухів земної кори, гідрогеологічні умови. При вивченні геологічної будови необхідно звернути увагу на тектонічну неоднорідність території та вік основних геоструктур, особливості порід, які складають територію, особливості геологічної історії території. При вивченні теми, крім тексту підручника, обов'язково слід звернутися до тектонічної карти, на якій показано різні типи геологічних структур (платформи, щити, западини, складчасті області тощо), їх межі, вік формування в певному орогенічному етапі.

Слід пам'ятати, що, характеризуючи геологічну будову будь-якої території, використовують такі загальноприйняті поняття як «платформи», «плити», «щити», «западини», «прогини», «авлакогени», «складчасті області», «складчасті споруди», «антиклінорії», «синклінорії» і т. д., а поняттями «рівнини», «низовини», «гори», «гірські області», «гірські хребти», «долини» тощо оперують при характеристиці рельєфу.

Завдання:

використовуючи відповідні картографічні джерела інформації, охарактеризувати геоструктурне положення території України на Євразійському материку.

Практична робота

Корисні копалини України: закономірності у поширенні

Будова надр та геологічна історія розвитку території зумовляють поширення родовищ корисних копалин, поєднання їх різних видів, глибину та характер їх залягання.

Завдання 1: за картографічними і літературними джерелами інформації встановити зв'язки між геологічною будовою території та географією родовищ корисних копалин. Результати роботи подати у формі таблиці:

Геоструктурні регіони	Корисні копалини	Головні басейни (або ареали родовищ і проявів), головні родовища	Господарське значення
-----------------------	------------------	--	-----------------------

Завдання 2: використовуючи літературні та картографічні джерела інформації, з'ясувати роль геологічної будови території та історії її розвитку як чинника поширення корисних копалин.

1. Назвіть основні геоструктурні регіони у межах Східноєвропейської платформи, складчастих структур Українських Карпат та Криму.
2. Породи якого віку поширені в межах території України?
3. Де в Україні поширені найдавніші гірські породи? Де вони виходять на денну поверхню або залягають під малопотужним осадовим чохлам?
4. Які регіони України вважають найбільш сейсмоактивними?
5. Розкрийте закономірності в поширенні родовищ різних корисних копалин
6. Як вплинули геологічна історія, палеогеографічні умови антропогену на поширення різних видів мінерально-сировинних ресурсів?

Рельєф України

Мета: визначити загальні риси рельєфу в межах території України; виявити зв'язок між тектонікою, геологічною історією розвитку території та сучасним рельєфом; визначити основні генетичні типи і форми рельєфу і закономірності в їх поширенні в межах території України.

Основні поняття і терміни: морфоструктури, успадковані та обернені морфоструктури, морфоскульптури; рівнини, низовини, височини, плато, гори; генетичні типи і форми рельєфу, ін.

Після вивчення теми студенти повинні *знати:*

- ♦ основні чинники, що впливають на формування рельєфу;
- ♦ загальні риси сучасної орографії;
- ♦ основні генетичні типи та форми рельєфу і особливості їх поширення в межах території України;

вміти:

- ♦ аналізувати зв'язок між тектонічною будовою і геологічною історією розвитку території та сучасним рельєфом;
- ♦ складати характеристики геолого-геоморфологічної будови територій;
- ♦ показувати на карті основні орографічні елементи, зазначені у так званому географічному мінімумі.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)
2. Рельєф України: Навчальний посібник / За ред. В. В. Стецюка. К., 2010.
3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.
4. Національний атлас України: Науково-довідкове офіційне державне видання. К.: ДНВП «Картографія», 2007.

Особливості рельєфу будь-якої території багато в чому зумовлені геологічною будовою. Вивчення рельєфу території передбачає аналіз його рельєфу за їхньою розмірністю, морфологією, походженням, віком, історією розвитку, геоструктурною зумовленістю, сучасною динамікою. Тому необхідно перш за все визначити основні чинники формування рельєфу, встановити зв'язок між тектонікою, складом гірських

порід та рельєфом. Вивчаючи особливості рельєфу території України, слід пам'ятати, що орографічна характеристика території передбачає характеристику взаємного розташування різних форм рельєфу (височин, низовин, гірських хребтів тощо). Разом з тим, характеристика рельєфу обов'язково повинна супроводжуватися інформацією про абсолютні та відносні, максимальні і мінімальні, а також переважаючі середні висоти тих чи інших форм рельєфу. А тому опис рельєфу території України в жодному разі не повинен зводитися лише до перерахування і показу на карті орографічних елементів.

Слід пам'ятати, що характеризуючи рельєф, оперують поняттями «рівнини», «низовини», «плато», «гори», «гірські області», «гірські хребти», «долини» тощо, а поняття «платформа», «плита», «щит», «западин», «авлакоген», «прогини» і т. д. використовують при характеристиці тектоніки території.

Рельєф

Завдання: навчитися розшукувати і показувати на карті об'єкти, перераховані у переліку-мінімумі географічної номенклатури.

Східноєвропейська рівнина

Поліська низовина
Словечансько-Овруцький кряж
Волинське пасмо
Придніпровська низовина
Придеснянська рівнина
Полтавська рівнина
Запорізька рівнина
Причорноморська низовина
Дунай-Дністровська рівнина
Балтська рівнина
Присиваська низовина
Північнокримська рівнина
Тарханкутська височина
Центральнокримська рівнина
Приазовська низовина
Волинська височина
Мізоцький кряж
Повчанська височина

Розточчя

Подільська височина (г. Камула, 471 м)

Гологори

Вороняки

Кременецькі гори

Опілля

Товтри

Хотинська височина (г. Берда, 515 м)

Придніпровська височина

Київське плато

Канівські гори

Приазовська височина (г. Більмак-Могила, 324)

Донецька височина (г. Могила Мечетна, 367 м)

Донецький кряж

Середньоруська височина

Передкарпатська височина

Українські Карпати (г. Говерла, 2061 м)

Східні Бескиди

Горгани

Покутсько-Буковинські Карпати

Вододільний хребет

Свидовець

Чорногора

Полонинський хребет

Рахівські гори

Чивчини

Гриняви

Вулканічний хребет

Закарпатська низовина

Кримські гори (г. Роман-Кош, 1545 м)

Головне пасмо

яйла Ай-Петрі, Ялтинська яйла, Бабуган-яйла, Чатирдаг, Демерджи,
Карабі-яйла, Карадаг

Внутрішнє пасмо

Зовнішнє пасмо

Завдання:

виявити зв'язок рельєфу з тектонікою та складом гірських порід.

Завдання виконується шляхом порівняння і аналізу геологічної, тектонічної та гіпсометричної карт. Аналізуючи обумовленість рельєфу тектонікою, слід звернути увагу на неоднаковий характер прояву у сучасному рельєфі тектоніки різних епох горотворення.

Варіанти для виконання:

- 1) Український щит, Дніпровсько-Донецька западина;
- 2) Дніпровсько-Донецька западина, Донецька складчаста область;
- 3) Український щит, Волинсько-Подільська плита;
- 4) Карпатська складчаста область;
- 5) Волинсько-Подільська плита, Карпатська складчаста область;
- 6) Скіфська платформа;
- 7) структури Кримського півострова;
- 8) Кримська складчаста область (Кримський мегантиклінорій).

Результати вивчення оформити у вигляді таблиці:

Тектонічні структури	Форми рельєфу	Вік та склад гірських порід	Висновок про обумовленість рельєфу тектонікою та особливостями порід

Практична робота

Характеристика рельєфу України

Завдання: використовуючи відповідні картографічні та літературні джерела інформації, упорядкувати таблицю-характеристику рельєфу України:

Основні орографічні елементи території	Межі, їх характер	Загальна характеристика (загальний нахил поверхні; домінуючі та максимальні абсолютні висоти, інше)	Генетичні типи і форми рельєфу

Практична робота

Характеристика геологічної будови та рельєфу в межах території адміністративної області

Завдання: за літературними та картографічними джерелами інформації підготувати характеристику геологічної будови та рельєфу в межах однієї з адміністративних областей України. Зробити висновок про вплив рельєфу на різні види діяльності людини.

Загальні вказівки

Характеристика повинна представляти собою твір, підготовлений самостійно в результаті логічного опрацювання літературних та картографічних джерел географічної інформації. При цьому основними картографічними джерелами інформації при виконанні практичної роботи можуть бути тематичні карти (тектонічного районування, геологічна, четвертинних відкладів, фізична, геоморфологічна тощо) з краєзнавчих атласів адміністративних областей України, Комплексного атласу України (2005), а також Національного атласу України (2007).

Варіанти для виконання:

1) Вінницька область	14) Одеська область
2) Волинська область	15) Полтавська область
3) Дніпропетровська область	16) Рівненська область
4) Донецька область	17) Сумська область
5) Житомирська область	18) Тернопільська область
6) Закарпатська область	19) Харківська область
7) Запорізька область	20) Херсонська область
8) Івано-Франківська область	21) Хмельницька область
9) Київська область	22) Черкаська область
10) Кіровоградська область	23) Чернівецька область
11) Львівська область	24) Чернігівська область
12) Луганська область	25) АР Крим
13) Миколаївська область	

Порядок виконання

Виконуючи практичну, слід дотримуватися такого *орієнтовного плану*:

▸ розташування території адміністративної області у межах великих тектонічних структур (платформ різного віку та/або геосинклінальних областей);

▸ приуроченість території адміністративної області до певних геоструктурних регіонів (наприклад, щита, плити, западини тощо);

‣ загальна характеристика будови кожного із виділених геоструктурних регіонів (глибина залягання поверхні фундаменту, вік та склад порід фундаменту, вік, склад та потужність порід осадового чохла тощо);

‣ палеогеографічні умови;

‣ сучасні тектонічні рухи;

‣ особливості прояву геологічної будови у сучасному рельєфі;

‣ видове різноманіття корисних копалин у зв'язку з особливостями будови надр;

‣ приуроченість території адміністративної області до великих морфоструктур 1-го порядку (наприклад, на південному заході Східноєвропейської платформи, в Українських Карпатах – частині Карпатської гірської системи тощо) та морфоструктур 2-го порядку (наприклад, Поліської низовини, Причорноморської низовини, Подільської височини тощо);

‣ зв'язок рельєфу з геологічною будовою (коротко, у загальних рисах);

‣ загальний похил поверхні; переважаючі абсолютні висоти, максимальна абсолютна висота, мінімальні висоти; глибина розчленування рельєфу;

‣ типи рельєфу за результируючою дією чинників формування рельєфу (наприклад, акумулятивні низовини, денудаційні височини тощо);

‣ генетичні типи та форми рельєфу (наприклад, карстовий рельєф може бути представлений каррами, печерами, лійками тощо; водно-ерозійний та водно-акумулятивний тип рельєфу може бути представлений річковими долинами з їхніми структурними елементами (заплавами, терасами), балками, ярами;

‣ несприятливі геоморфологічні процеси і явища.

Зміст основної частини повинен точно відповідати темі і повністю її розкривати. Якщо потрібно, здійснюється рубрикація тексту основної частини (текст розбивається на пункти). У роботі можна розмістити таблиці, графіки, схеми тощо.

Практичну роботу слід завершити висновками, у яких слід узагальнити наведені фактичні відомості та показати придатність/непридатність, сприятливість/несприятливість тощо геологічної будови та рельєфу для різних видів життєдіяльності людини (ведення сільського господарства, містобудування, рекреації тощо).

1. Як вплинули геологічна історія, палеогеографічні умови антропогену на поширення генетичних типів і форм рельєфу?
2. Як вплинуло на рельєф України материкове зледеніння?
3. Назвіть основні генетичні типи та форми рельєфу в межах території України.
4. Дайте визначення таких термінів: ози, ками, кари, карри, понори, поди.
5. Що представляють собою Товтри?
6. Чим зумовлені особливості простягання гірських пасом, височин та низовин в межах території України?
7. Які ознаки покладено в основу виділення геоморфологічних рівнів? Які геоморфологічні рівні виділяють в межах рівнинної частини території України?

Кліматичні умови та ресурси території України

Мета: визначити особливості прояву основних чинників формування клімату в межах території України, виявити різноманітність кліматичних умов і ресурсів території України.

Основні поняття і терміни: погода, клімат, чинники формування клімату, тривалість сонячного сяяння, сонячна радіація, пряма сонячна радіація, розсіяна сонячна радіація, поглинута сонячна радіація, сумарна сонячна радіація, альbedo земної поверхні, радіаційний баланс, атмосферний тиск, вітер, повітряні маси, типи повітряних мас, циклон, антициклон, атмосферний фронт, атмосферні явища, атмосферні опади, несприятливі погодні явища, ресурси клімату, інші.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні географічні закономірності в територіальному прояві кліматичних умов в межах території України;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) кліматичних умов в межах території України;

вміти:

- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між чинниками формування клімату та кліматичними умовами
- ♦ характеризувати кліматичні умови та ресурси України та її окремих регіонів.

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Клімат України / За ред. В. М. Ліпінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. К.: Вид-во Раєвського, 2003.
3. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
4. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Перш ніж приступати до вивчення теми слід повторити базові поняття про клімат та фактори його формування, поняття про сонячну радіацію та радіаційний баланс, повітряні маси, їх типи і умови формування, циклони і антициклони, атмосферні фронти, інші.

Формування клімату будь-якої території залежить від спільної дії цілої низки чинників, основними з яких є радіаційні (сонячна радіація, тривалість сонячного сяяння, радіаційний баланс, інші), циркуляційні (циркуляція повітряних мас) та особливості земної поверхні (рельєф, гідрографічна мережа, ґрунтовий та рослинний покрив тощо). Тому вивчення кліматичних особливостей території слід розпочинати із з'ясування особливостей прояву основних чинників формування клімату в межах території України. Риси клімату України розкриваються за допомогою аналізу основних кліматичних елементів (температури повітря, кількість опадів, переважаючі вітри і т. д.), при цьому особливу увагу слід звертати на з'ясування причин, що призводять до існуючих відмінностей у розподілі тих чи інших кліматичних елементів.

Завдання:

підготувати картосхему і письмову характеристику кліматичного положення території України, зазначивши її розташування в кліматичних поясах, відносно баричних центрів, основних шляхів переміщення циклонів і антициклонів тощо. Для виконання завдання слід використовувати серію кліматичних карт України та Євразії (або східної півкулі, ін.).

Завдання:

підготувати презентацію на тему «Стихійні погодні явища в межах території України»

Готуючи матеріали до презентації, слід пам'ятати, що поняття «стихійні метеорологічні явища» («стихійні погодні явища») досить умовні: до таких явищ відносять ті звичайні природні явища (вітер, шквал, пилова буря, туман, дощ, злива, гроза, град, снігопад, хуртовина, мокрий сніг, відкладення мокрого снігу, ожеледь), інтенсивність котрих перевищує певні встановлені норми, що і робить їх небезпечними. Характеризуючи те чи інше явище доцільно дотримуватися такої послідовності: чинники виникнення → характеристики інтенсивності → локалізація → екстремальні прояви.

Практична робота

Характеристика кліматичних умов у межах адміністративної області

Завдання: використовуючи літературні та картографічні джерела інформації, скласти характеристику кліматичних умов та ресурсів адміністративної області.

Варіанти для виконання:

1) Вінницька область	14) Одеська область
2) Волинська область	15) Полтавська область
3) Дніпропетровська область	16) Рівненська область
4) Донецька область	17) Сумська область
5) Житомирська область	18) Тернопільська область
6) Закарпатська область	19) Харківська область
7) Запорізька область	20) Херсонська область
8) Івано-Франківська область	21) Хмельницька область
9) Київська область	22) Черкаська область
10) Кіровоградська область	23) Чернівецька область
11) Львівська область	24) Чернігівська область
12) Луганська область	25) АР Крим
13) Миколаївська область	

1. Назвіть основні чинники формування клімату, охарактеризуйте особливості їх прояву в межах території України
2. Чому тривалість сонячного сяяння в межах території України зменшується не з півдня на північ, а з півдня і південного сходу на північний захід?
3. Як змінюється величина радіаційного балансу території України в часі і просторі?
4. Які повітряні маси мають найбільший вплив на клімат України?
5. Розкрийте основні закономірності в розподілі кліматичних елементів.
6. Де в межах території України випадає найбільше (найменше) опадів?
7. Які стихійні погодні явища можна спостерігати на території України?
8. У яких кліматичних областях лежить територія України? Дайте їх коротку характеристику.
9. Розкрийте суть поняття «кліматичні ресурси»

Моря та внутрішні води України

Мета: навчитися характеризувати річкову мережу та визначити особливості водного режиму річок і озер; з'ясувати закономірності у поширенні різних типів боліт в межах території України; ознайомитися з основними характеристиками підземних вод, мінеральних лікувальних вод; визначити особливості природи Чорного та Азовського морів, навчитися складати їх комплексну фізико-географічну характеристику.

Основні поняття і терміни: водні об'єкти, водотоки, водойми, джерела живлення водних об'єктів, гідрологічний режим, мінералізація води; ріка, витік річки, річище (русло), меандри, пороги, водоспад, гирло, лиман, естуарій, дельта, басейн ріки, вододіл, річкова система, озеро, болото, підземні води; мінеральні води, термальні води; море, затока, протока, солоність вод, рівень моря, хвилі, припливи і відпливи, морські течії.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття та терміни, якими прийнято оперувати при характеристиці внутрішніх вод та морів;
- ♦ основні географічні закономірності в прояві властивостей внутрішніх вод України;
- ♦ основні географічні закономірності в прояві природних умов та властивостей Чорного і Азовського морів;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) гідрографічної мережі в межах території України, підземних вод;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) основних гідрогеологічних регіонів України та підземних вод ;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) Чорного і Азовського морів;

вміти:

- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними умовами, процесами та явищами, які зумовили формування гідрографічної мережі та властивостей вод її елементів;
- ♦ розробляти комплексні фізико-географічні характеристики гідрографічної мережі України та її окремих регіонів, Чорного і Азовського морів.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007
3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.
4. Океанографічний атлас Чорного та Азовського морів. К.: ДУ «Держгідрографія», 2012.

Вивчення цієї теми базується насамперед на знаннях, отриманих з курсів загального землезнавства, гідрології, фізичної географії материків. Слід пригадати, що називається річковою системою, річковою мережею, басейном річки, гідрологічним режимом, гідрохімічним режимом та ін. Доцільно також повторити класифікації річок за різними ознаками: залежно від місцеположення, водності, джерел живлення, за розміром та ін.

Характеристику особливостей річкової мережі України слід починати із з'ясування загальних відомостей: належність річок до басейнів морів, розподіл по басейнах великих рік; густота річкової мережі; найбільші річкові системи. Крім характеристики гідрографічної мережі, потрібно також визначити особливості режиму живлення, стоку річок за порами року і т. ін., показати значення річок та особливості їх використання, окреслити коло проблем, зумовлених антропогенною діяльністю. Загалом же опис річок здійснюється за таким планом: назва, розміри (довжина, площа басейну) → витік та гирло → території, через які протікає, характер долини на різних відрізках течії річки → характер поздовжнього профілю річки → найбільші притоки → джерела живлення, гідрологічний режим → річний стік → господарське використання, екологічні проблеми.

Характеризувати озера можна за такою схемою: положення → тип (слід пам'ятати, що їх можна класифікувати за різними ознаками, наприклад, за походженням улоговини, властивостями води, за біологічними властивостями, ін.) → глибини (середня, максимальна), площа водної поверхні і т. ін. → характер берегів, донні відклади → властивості води (колір, прозорість, ступінь мінералізації, ін.) → живлення, гідрологічний режим → характер рослинності і тваринного світу в озері і біля берегів, біологічні ресурси → особливості використання.

Болота, залежно від умов водно-мінерального живлення, типу торфового покладу та характеру рослинності, поділяють на низинні (евтрофні), верхові (оліготрофні) та перехідні (мезотрофні). За геоморфологічними умовами розрізняють болота заплавні, долинні, плавневі, притерасні, схиліві (висячі) та староруслові.

Підземні води класифікують за показником загальної мінералізації та середнім хімічним складом, температурою, рівнем залягання підземних вод, за іншими критеріями.

Фізико-географічну характеристику Чорного і Азовського морів слід давати за таким планом:

- ▷ географічне положення, розміри, конфігурація;
- ▷ берегова лінія, півострови і острови, типи берегів;
- ▷ основні риси геологічної будови, історія формування, рельєф дна, донні відклади; мінеральні ресурси;
- ▷ кліматичні умови;
- ▷ властивості водних мас моря, циркуляція вод, гідрологічний та гідрохімічний режим;
- ▷ тваринний і рослинний світ, біоресурси моря;
- ▷ особливості використання ресурсів моря;
- ▷ екологічні проблеми та проблеми відтворення біоресурсів

Завдання:

використовуючи літературні та картографічні джерела, виявити зв'язок озерно-річкової мережі України з геологічною будовою, рельєфом та кліматичними умовами.

Елементи гідрографічної мережі

Завдання: навчитися вільно орієнтуватися на карті, показуючи ті чи інші об'єкти, перераховані у переліку-мінімумі географічної номенклатури.

Ріки:

басейну

Балтійського моря

Сан (Сян), Вишня, Шкло, Західний Буг, Рата, Полтва

басейну

Чорного моря

Дніпро

Прип'ять, Турія, Стохід, Стир, Іква, Горинь, Случ, Ствига, Уборть, Болотниця, Уж,

Тетерів, Ірпінь, Стугна, Красна, Рось, Роставиця, Кам'янка, Росава, Тясмин, Базавлук, Інгулець, Саксагань, Десна, Сейм, Снов, Остер,

Трубіж, Недра, Супій, Сула, Псел, Хорол, Ворскла, Оріль, Самара, Вовча, Конка (Кінська),

Дунай

Тиса, Теремля, Тересва, Ріка, Боржава, Іршава, Латориця, Уж, Серет (Сірет), Прут, Черемош

Дністер

Стривогір, Бистриця Тисменицька, Тисмениця, Стрий, Свіча, Лімниця, Гнила Липа, Бистриця, Золота Липа, Серет, Нічлава, Збруч, Смотрич, Мурафа
Малий Куяльник, Великий Куяльник, Тилігул, Березань
Південний Буг
Бужок, Рів, Соб, Савранка (Саврань), Кодима, Синюха, Гірський Тікич, Гнилий Тікич, Ятрань, Чорний Ташлик, Мертвовод, Інгул

Криму Альма, Кача, Чорна, Бельбек, Салгир, Бурульча,
басейну Молочна, Обитічна, Берда, Кальміус, Кальчик, Міус,
Азовського Нагольна, Кринка
моря Сіверський Донець
Вовча, Великий Бурлук, Мож, Берека, Оскіл, Казенний
Торець, Бахмут, Айдар, Луганка (Лугань), Деркул, Велика
Кам'янка

Озера, озера-лимани та водосховища:

Шацькі озера: Світязь, Пулеміцьке, Луки, Турське (Тур), Біле; Синевир, Марічейка, Несамовите; Кагул, Ялпуг, Катлабуг, Кугурлуй, Китай; Донулав, Сасик (Сасик-Сиваш), Айгульське, Кирлеутське, Красне, Узунларське, Актаське, Чокрацьке, Джарилгач, Тобечицьке, Сакське; Ріпне; Сасик (Кундук), Шагани, Алібей, Бурнас, Хаджибейський, Куяльницький, Тилігульський лимани;

Київське, Канівське, Кременчуцьке, Кам'янське, Дніпровське водосховища на Дніпрі; Дністровське; Ладижинське водосховище (Південний Буг); Печенізьке (Сіверський Донець); Старобешівське (Кальміус), Карачунівське (Інгулець), Шолоховське (Базавлук), Сімферопольське (Салгир), Партизанське (Альма)

Канали: Північнокримський, Дніпро – Донбас, Дніпро – Кривий Ріг, Сіверський Донець – Донбас, Інгулецький, Чаплинський, Каховський, Роздольненський, Сакський, Чорноморський, Азовський.

Практична робота

Завдання: на контурній карті показати канали, перераховані у переліку-мінімумі географічної номенклатури. Упорядкувати таблицю:

Назва каналу	Місцезнаходження та території, якими проходить	Довжина	Особливості використання

Завдання:

на контурній карті позначити найбільші болотні масиви України: Замглай, Супій, Видра, Ірдинь, Коза-Березина, Кременне, Морочне. Пояснити їх поширення.

Елементи берегової лінії, острови та півострови

Завдання: навчитися розшукувати і показувати на карті об'єкти перераховані, у переліку-мінімумі географічної номенклатури.

Затоки та лимани:

Дністровський, Хаджибейський, Куяльницький, Тилігульський, Дніпровський, Бузький лимани; Ягорлицька, Тендрівська, Джарилгацька, Перекопська, Каркінітська, Каламітська, Феодосійська, Таманська, Синопська, Самсунська затоки

Казантипська, Арабатська затоки, затока Сиваш, Сиволі, Обитічна, Бердянська, Білосарайська, Таганрозька, Ясенська, Темрюцька затоки; Утлюцький, Молочний, Міуський, Єйський, Бейсузький, Ахтарський лимани;

Протоки: Босфор, Керченська, Генічеська;

Острови та півострови, коси:

Зміїний, Березань, Кінбурнська коса, Довгий, Джарилгач, Лебедині о-ви, Тендрівська коса, Арабатська Стрілка, Бирючий острів, Федотова коса, Обитічна, Бердянська, Білосарайська коси; Кримський; Тарханкутський, Гераклеїський, Керченський, Чонгар; Чурюк, Куюктук, Папанін

Миси: Тарханкут, Херсонес, Фіолент, Айя, Сарич, Меганом, Казантип, Чауда, Фонар, Каліакра, Кефкен, Баба, Керемпе, Бафра, Інджебурун, Піцунда

Завдання:

використовуючи літературні та картографічні джерела інформації, позначити на контурній карті основні типи морських берегів. Описати берегову лінію моря, розкривши зв'язок між типами берегів та геологічною будовою, новітніми процесами розвитку території.

Варіанти для виконання:

- 1) Чорне море;
- 2) Азовське море.

1. Яка середня густота річкової мережі в Україні? Де показники густоти річкової мережі найбільші (найменші)?
2. Чим зумовлена належність переважної більшості річок України до басейнів Чорного і Азовського морів?
3. Охарактеризуйте основні типи річок України.
4. Чим зумовляються особливості гідрологічного режиму річок?
5. Які існують закономірності у поширенні озер різного походження?
6. Чим зумовляються особливості гідрологічного режиму озер?
7. Охарактеризуйте найважливіші озерні області України.
8. Розкрийте закономірності в поширенні боліт різних типів.
9. З якою метою споруджуються канали? Назвіть їх і покажіть на карті.
10. Назвіть найбільші водосховища України. Розкрийте господарське значення водосховищ. Які негативні наслідки створення водосховищ?
11. Які гідрогеологічні регіони виділяють в межах території України?
12. Які регіони України найкраще забезпечені водними ресурсами, які – недостатньо?

Ґрунтовий покрив та земельні ресурси України

Мета: визначити основні чинники формування ґрунтового покриву та виявити зміни цих чинників в межах території України; виявити закономірності у поширенні основних типів та підтипів ґрунтів;

Основні поняття і терміни: ґрунт, ґрунтовий покрив, чинники формування ґрунтів, зональні ґрунти, азональні ґрунти, ґрунтовий профіль, земельні ресурси.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні географічні закономірності в територіальному прояві чинників формування ґрунтів, закономірності в поширенні ґрунтів в межах території України;
- ♦ основні характеристики (якісні та кількісні) ґрунтів та їх мінливість в межах території України

вміти:

- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними компонентами, процесами та явищами, які призвели до формування ґрунтового покриву України;
- ♦ характеризувати як окремі типи та підтипи ґрунтів, поширених в межах території України, так і ґрунтовий покрив в цілому;
- ♦ характеризувати земельні ресурси країни загалом та окремих регіонів зокрема.

1. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)
2. Полупан М.І., Соловей В.Б., Величко В.А. Класифікація ґрунтів України. К.: Аграрна наука, 2005.
3. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
4. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Формування ґрунтів відбувається в тісній взаємодії з умовами навколишнього середовища. Процеси ґрунтоутворення по-різному протікають залежно від кліматичних особливостей та рельєфу території, характеру ґрунтоутворюючих порід, глибини залягання ґрунтових вод, особливостей рослинного покриву, а також від господарської діяльності людини. Тому, перш ніж розглядати особливості ґрунтового покриву, слід звернути увагу на основні чинники, що зумовляють певну структуру, фізико-хімічні

властивості ґрунтів та закономірності в їх поширенні. Наприклад, від особливостей клімату залежить інтенсивність процесів вивітрювання гірських порід і розкладу рослинних решток; фізико-хімічні властивості ґрунтів багато в чому є успадкованими від фізико-хімічних властивостей ґрунтоутворюючих порід і т. ін. Аналізуючи особливості поширення і властивості різних ґрунтів, слід звертати увагу на їх використання.

Завдання:

за відповідними тематичними картами виявити закономірності в територіальному розподілі основних типів ґрунтів залежно від клімату, рослинного покриву та інших чинників ґрунтоутворення.

Практична робота

Основні типи і підтипи ґрунтів України

Завдання: на основі вивчення літературних та картографічних джерел упорядкувати таблицю-характеристику основних типів і підтипів ґрунтів України:

Типи і підтипи ґрунтів	Поширення, умови формування	Фізико-хімічні властивості	Особливості використання

1. Розкрийте закономірності в поширенні основних типів ґрунтів, їх зв'язок з іншими природними компонентами і умовами.
2. В чому проявляється спадковий характер ґрунтового покриву від особливостей гірських порід?
3. Назвіть типи ґрунтів, які переважають у межах Поліської низовини
4. З чим пов'язане засолення ґрунтів лісостепової зони України?
5. Охарактеризуйте чинники формування ґрунтового покриву у Кримських горах (в Українських Карпатах) та найбільш поширені там ґрунти.
6. Які ґрунти є зональними для степів?
7. Проаналізуйте забезпеченість земельними ресурсами різних регіонів України.

Рослинність і тваринний світ

Мета: визначити основні чинники формування рослинного покриву та виявити зміни цих чинників в межах території України; визначити закономірності у поширенні основних типів рослинності; ознайомитися із видовим різноманіттям тваринного світу України та характеристиками основних біотопів

Основні поняття і терміни: флора, рослинне угруповання (фітоценоз), рослинність (рослинний покрив), зональна рослинність, азональна рослинність, екстразональна рослинність, типи рослинності; фауна, тваринний світ, фауністичний комплекс, біогеоценоз; видове біорізноманіття, рідкісний вид, зникаючий вид, зниклий у природі вид, евритопний вид, ендемік, реліктовий вид, синантроп, аборигенний вид, адвентивний (інвазійний) вид.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття і терміни, якими прийнято оперувати, характеризуючи рослинність та тваринний світ будь-яких територій;
- ♦ основні географічні закономірності в поширенні різних типів рослинності (лісової, лучної тощо) в межах території України;
- ♦ основні характеристики різних типів рослинності;
- ♦ основні географічні закономірності в поширенні різних видів тварин в межах території України;
- ♦ знати найбільш небезпечних представників флори і фауни в межах території України;

вміти:

- ♦ характеризувати, в загальних рисах, видове різноманіття в межах території України;
- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними умовами території та її видовим біорізноманіттям;
- ♦ пояснювати закономірності у поширенні основних типів рослинності;
- ♦ характеризувати основні фауністичні комплекси України;
- ♦ наводити приклади видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України;
- ♦ розробляти характеристики рослинності та тваринного світу будь-яких територій (адміністративних областей, природних регіонів тощо) при розв'язанні прикладних завдань.

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.
4. Екологічна енциклопедія. У 3 т. К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006 – 2008.
5. Енциклопедія мігруючих видів диких тварин України / За заг. ред. А.М. Полуди. Київ, 2018.
6. Зелена книга України / За заг. Ред. Я.П. Дідуха. К.: Альтерпрес, 2009.
7. Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Я. П. Дідуха. К.: Глобалконсалтинг, 2009.
8. Червона книга України. Тваринний світ. / За заг. ред. І. А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009.
9. Шувар І. А., Гудзь В. В., Шувар А. І. Особливо небезпечні рослини України. К.: Центр учбової літератури, 2017.

Особливості формування рослинного покриву території України слід розглядати у взаємозв'язку з усіма природними умовами та компонентами природних комплексів.

Характеризуючи рослинний світ території слід оперувати такими загальноприйнятими поняттями як флора і рослинність. При цьому слід пам'ятати, що флора – це сукупність (повний перелік) усіх видів рослин, що зростають на певній території. Ця флора утворює всі властиві даній території рослинні угруповання – рослинність (рослинний покрив). Розрізняють рослинність лісів, степів, боліт, ін. Неподільна єдність флори та рослинності і представляє собою рослинний світ будь-якої території.

При вивченні теми «Тваринний світ України» необхідно не тільки визначити поширені в межах території України види тварин, а й з'ясувати умови їх існування, при цьому слід звертати увагу як на найбільш поширені види, так і на такі, що занесені до Червоної книги.

Ділянки букових пралісів¹ в Українських Карпатах мають охоронний статус, зокрема включені ЮНЕСКО до Переліку пам'яток всесвітньої спадщини у складі об'єкта «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи»²

¹ Пралісами називають ліси природного походження, що розвивалися за умов практично відсутнього господарського впливу людини.

² Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe. URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1133>

Завдання:

використовуючи літературні та картографічні джерела, заповнити таблицю:

Основні типи рослинності		Поширення
Ліси	Бори – це ...	
	Субори – це...	
	Ялинові ліси – це ...	
	Букові ліси – це ...	
	Діброви – це ...	
	Березняки – це ...	
	Ольси – це ...	
Луки	Заплавні луки – це ...	
	Суходільні луки – це ...	
	Низинні луки – це ...	
	Гірські луки – це ...	
Степи	Лучні степи – це ...	
	Типові степи – це ...	
	Чагарникові степи – це ...	
Болотна рослинність	Евтрофні болота – це ...	
	Мезотрофні болота – це ...	
	Оліготрофні болота – це ...	
	Дистрофні болота – це ...	

Завдання:

визначити особливості рослинного покриву в гірських регіонах залежно від висоти та експозиції. Охарактеризувати структуру висотних поясів і видовий склад рослин.

Варіанти для виконання:

- 1) Українські Карпати;
- 2) Кримські гори.

Завдання:

підготувати презентацію на одну з тем, наведених нижче

1. Види рослин і тварин, занесені до Червоної книги України
2. Найбільш небезпечні види рослин в межах території України
3. Найбільш отруйні гриби в межах території України
4. Небезпечні види тварин в межах території України
5. Мешканці Чорного та Азовського морів, котрі можуть становити небезпеку

1. Дайте визначення таких понять: бори, субори, рамені, діброви, березняки, ольси, бучини, груди, сугрудки.
2. Розкрийте закономірності в поширенні основних типів рослинності, їх зв'язок з іншими природними компонентами і умовами.
3. Чи є у Кримських горах ялинові ліси?
4. Яку рослинність називають екстразональною?
5. Які рослини називають отруйними?
6. Охарактеризуйте основні фауністичні комплекси в межах території України.
7. Де в Україні зустрічається ведмідь бурий?
8. Назвіть види гадюк, що зустрічаються в Україні.
9. Які види називають синантропними? Наведіть приклади.
10. Наведіть приклади адвентивних видів у флорі та фауні України.
11. З якою метою ведуться Червона книга України та Зелена книга України?
12. Наведіть приклади видів рослин, занесених до Червоної книги України.
13. Наведіть приклади рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.
14. Наведіть приклади видів тварин, занесених до Червоної книги України.

Несприятливі природні процеси і явища та особливості їх територіального прояву

Мета: визначити основні чинники розвитку сучасних несприятливих фізико-географічних (природних) процесів і явищ, з'ясувати особливості прояву несприятливих природних процесів в межах території України, ознайомитися із заходами щодо їх попередження.

Основні поняття і терміни: природні процеси, природні явища, несприятливі природні процеси, несприятливі природні явища, небезпека, злива, град, гроза, туман, посуха, суховії, пилова буря, сель, снігова лавина, водна ерозія, вітрова ерозія, зсуви, абразія, заболочування, евтрофікація водойм, карстові процеси.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття і терміни;
- ♦ чинники розвитку сучасних несприятливих природних процесів;
- ♦ основні географічні закономірності в територіальному прояві несприятливих природних процесів та явищ в межах території України;
- ♦ основні заходи щодо попередження та/або мінімізації шкоди від несприятливих процесів та явищ;

вміти:

- ♦ розкривати причинно-наслідкові зв'язки між природними умовами та різними несприятливими природними процесами і явищами;
- ♦ аналізувати інформацію про природних процеси та явища, які відбуваються на планеті загалом та в межах території України зокрема;
- ♦ характеризувати регіони України з точки зору ризику виникнення та/або інтенсифікації різних несприятливих природних процесів та явищ.

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Розвиток і перебіг різноманітних природних процесів та явищ залежить від спільної дії цілої низки чинників, основними з яких є сонячна енергія, атмосферна циркуляція, енергія внутрішніх процесів у земній корі, гравітаційна сила тощо. Тому вивчення цієї теми слід розпочинати із визначення основних чинників, що впливають на ймовірність виникнення та інтенсивність кожного з фізико-географічних процесів, а також з'ясування особливостей прояву цих чинників в межах території України. При цьому слід пам'ятати, що несприятливими процесами і явищами називають ті з них, інтенсивність котрих перевищує певні встановлені норми, що робить їх несприятливими для життєдіяльності людини або й небезпечними. Доцільно повторити такі поняття: ерозійні процеси, зсуви, карстування, суфозія, селі, заболочування, інші.

Завдання 1:

використовуючи літературні та картографічні джерела інформації, упорядкувати таблицю-характеристику:

Природні процеси або явища	Основні чинники і фактори розвитку	Поширення	Заходи щодо попередження або мінімізації впливу

Завдання 2: виділити регіони, в яких виявляється поєднання найбільш несприятливих природних процесів. Обґрунтувати виділення кожного такого регіону.

1. Поясніть суть понять «природні (фізико-географічні) процеси» та «природні (фізико-географічні) явища».
2. Дайте визначення понять: ерозійні процеси, дефляція, зсуви, селі, паводки, карст, суфозія, заболочування, засолення, абразія. Які чинники зумовлюють виникнення та інтенсивність перебігу цих процесів?
3. Назвіть основні причини заболочування на Поліссі.
4. За яких умов дощі вважають несприятливим погодним явищем?
5. Які фізико-географічні процеси та явища є зональними, а які – азональними, інтразональними?
6. Як впливають на перебіг природних процесів антропогенні чинники?

Ландшафти та фізико-географічне районування території України

Мета: розкрити взаємозв'язки між різними природними умовами та компонентами, які приводять до формування природних територіальних комплексів; ознайомитися із принципами фізико-географічного районування, визначити систему його таксономічних одиниць та ознайомитися зі схемою фізико-географічного районування території України; оволодіти навичками комплексної фізико-географічної характеристики регіонів.

Основні поняття і терміни: природні компоненти, природні умови, природні процеси, природно-територіальний комплекс, ландшафт, фізико-географічне районування.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ основні поняття і терміни, якими прийнято оперувати при характеристиці ландшафтної структури території;
- ♦ класифікацію ландшафтів України;
- ♦ основні закономірності у поширенні ландшафтів різних типів в межах території України;
- ♦ систему таксономічних одиниць, прийняту при фізико-географічному районуванні України, та критерії їх виділення;
- ♦ основні природні регіони (фізико-географічні країни, зони, підзони, краї), що виділяють при фізико-географічному районуванні України;

вміти:

- ♦ характеризувати ландшафтну структуру території;
- ♦ пояснювати критерії виділення різних природних регіонів (фізико-географічних країн, поясів, зон тощо);
- ♦ розробляти комплексні фізико-географічні характеристики будь-яких територій (природних регіонів, адміністративних областей тощо).

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...).
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Фізико-географічне районування України

Східноєвропейська рівнинна країна

Зона мішаних лісів

Поліський край. Облaсті: Волинське Полісся; Житомирське Полісся; Київське Полісся; Чернігівське Полісся; Новгород-Сіверське Полісся.

Зона широколистяних лісів

Західноукраїнський край. Облaсті: Волинська височинна; Мале Полісся; Розтоцько-Опільська горбогірна; Західноподільська височинна; Середньоподільська височинна; Прут-Дністровська височинна.

Лісостепова зона

Подільсько-Придніпровський край. Облaсті: Північно-західна Придніпровська височинна; Північно-східна Придніпровська височинна; Київська височинна; Придністровсько-Східноподільська височинна; Середньобузька височинна; Центральнопридніпровська височинна; Південноподільська височинна; Південнопридніпровська височинна.

Лівобережно-Дніпровський край. Облaсті: Північнопридніпровська терасова низовинна; Північнополтавська височинна; південнополтавська височинна; Південнопридніпровська терасова низовинна

Східноукраїнський край. Облaсті: Сумська схилово-височинна; Харківська схилово-височинна.

Степова зона

Північностепова підзона

Дністровсько-Дніпровський край. Облaсті: Південномолдавська схилово-височинна; Південноподільська схилово-височинна; Південнопридніпровська схилово-височинна.

Лівобережно-Дніпровсько-Приазовський край. Облaсті: Орільсько-Самарська низовинна; Кінсько-Ялинська низовинна; Приазовська височинна; Приазовська низовинна.

Донецький край. Облaсті: Західнодонецька схилово-височинна; Донецька височинна.

Задонецько-Донський край. Старобільська схилово-височинна область.

Середньостепова підзона

Причорноморський край. Облaсті: Задністровсько-Причорноморська низовинна; Дністровсько-Бузька низовинна; Бузько-Дніпровська низовинна; Дніпровсько-Молочанська низовинна; Західно-Приазовська схилово-височинна.

Сухостепова підзона

Причорноморсько-Приазовський край. Облaсті: Нижньобузько-Дніпровська низовинна; Нижньодніпровська терасово-дельтова низовинна; Присивасько-Приазовська низовинна.

Кримський степовий край. Облaсті: Присивасько-Кримська низовинна; Тарханкутська височинна; Центральнокримська височинна; Керченська горбисто-пасмова.

Українські Карпати

Області: Передкарпатська височинна; Зовнішньокарпатська; Вододільно-Верховинська; Полонинсько-Чорногорська; Мармароська; Вулканічно-міжгірно-улоговинна; Закарпатська низовинна.

Кримські гори

Області: Передгірно-Кримська; Гірсько-Кримська; Південнобережно-Кримська.

Завдання:

ознайомитися зі схемами фізико-географічного районування України та Європи і проаналізувати положення території країни відносно природних (фізико-географічних) поясів, країн, зон.

Практична робота

Характеристика природних зон України

Завдання: користуючись літературними та картографічними джерелами упорядкувати таблицю «Характеристика природних зон України».

Дизайн таблиці – на розсуд студентів.

Практична робота

Побудова комплексного фізико-географічного профілю

Взаємозв'язки компонентів ландшафту, характер при поверхневих гірських порід, ґрунти, рослинні угруповання та господарське використання території добре ілюструє фізико-географічний профіль.

Мета роботи – закріплення навичок побудови комплексних фізико-географічних профілів, набуття навичок аналізу побудованих профілів для виявлення взаємозв'язків між окремими природними компонентами і умовами.

Завдання 1: побудувати комплексний фізико-географічний профіль за одним із запропонованих варіантів; виявити зміни природних компонентів і умов вздовж лінії профілю, пояснити їх.

Варіанти для виконання:

- 1) Львів – Канів
- 2) Ратно – Івано-Франківськ
- 3) Львів – Біла Церква
- 4) Коломия – Кропивницький
- 5) Овруч – Тульчин
- 6) Прип'ять – Білгород-Дністровський
- 7) Ужгород – Кам'янець-Подільський
- 8) Львів – Кропивницький
- 9) Ковель – Конотоп
- 10) Черкаси – Миколаїв
- 11) Шацьк – Кропивницький
- 12) Самбір – Первомайськ (Миколаївської області)
- 13) Дніпро – Луганськ
- 14) Чернігів – Луганськ
- 15) Ніжин – Миколаїв
- 16) Могилів-Подільський – Добропілля
- 17) Вінниця – Нова Каховка
- 18) Балта – Волноваха
- 19) Дніпрорудне – Білогорськ
- 20) о.Зміїний – Чорнобиль
- 21) Канів – Очаків
- 22) Кременчук – Вовчанськ
- 23) Київ – Одеса
- 24) Львів – Київ

Комплексні фізико-географічні профілі будують за серією взаємопов'язаних карт. Як вихідний картографічний матеріал для побудови профілю рекомендується використовувати карти Комплексного атласу України (2004), а саме: гіпсометричну карту, карту «Антропогенні відклади», карти радіаційного балансу за рік, «Сумарна сонячна радіація (рік)», «Температура повітря (січень)», «Температура повітря (липень)», карту опадів за рік, карту ґрунтів, карту рослинності, карту лісів, карту ландшафтів.

Порядок побудови профілю

1. За гіпсометричною картою будується профіль рельєфу (гіпсометричний профіль), який дає уявлення про розподіл територій з різними висотами. Для цього на папері (краще міліметровому) необхідно побудувати дві взаємно перпендикулярні осі. На горизонтальній осі в масштабі відкладають відстані між точками з однаковими висотами (відстані між горизонталями), а по вертикалі – їх висоти, потім відкладають інший відрізок, який відповідає іншим висотам і т. д. Горизонтальний масштаб

профілю – основний масштаб карт атласу, або крупніший. Вертикальний масштаб слід підібрати залежно від загальної довжини профілю і найбільшого діапазону висот. Всі точки з'єднуються плавною лінією. На профілі слід показати берегові лінії морів, водосховищ, озер тощо. При цьому для більшої виразності профілю долини і русла річок доцільно збільшити в порівнянні з їх шириною в масштабі карти. Підписи річок подаються вертикально над профілем. Якщо на карті є відомості про абсолютні відмітки рівнів води, глибин до дна водойм, вони також позначаються на профілі.

2. Нижче лінії гіпсометричного профілю і паралельно їй, на відстані 2 – 3 мм проводиться ще одна лінія – лінія ґрунтового покриву (за картою ґрунтів). Під руслами річок ґрунти не показуються, тут смуга повинна перериватися. Типи, підтипи і види ґрунтів відділяються один від одного вертикальними рисками, зафарбовуються і позначаються арабськими цифрами. При цьому колір та порядок їх нумерації повинен відповідати легенді карти ґрунтів.

3. Безпосередньо під смугою ґрунтового покриву показуються гірські породи різного віку і складу (вони переносяться з геологічної карти та карти антропогенових відкладів). Оскільки для правильного відображення особливостей залягання різних відкладів інформації, наведеної у атласі недостатньо, висота залягання та кути падіння шарів показуються вертикальними лініями або довільно. Площі показаних гірських порід підписуються і зафарбовуються відповідно до легенди карти.

4. На лінії гіпсометричного профілю за допомогою різних за розміром і характером рисунків значків показуються види рослинних угруповань (для цього використовуються карти рослинності і лісів).

5. Над профілем вертикальними лініями показуються межі природних комплексів, їх нумерація здійснюється відповідно до легенди ландшафтної карти. Межі природних комплексів повинні узгоджуватися з межами ґрунтового і рослинного покриву.

6. За допомогою серії кліматичних карт над лінією профілю показуються найважливіші метеорологічні характеристики території. Для цього справа і зліва вгорі над профілем будуються відповідні шкали, самі ж метеорологічні елементи показуються різними за структурою і кольором лініями.

7. До профілю розробляється і додається легенда.

Завдання 2: проаналізувати профіль, виявити зміни природних компонентів і умов по лінії профілю, пояснити їх.

Завдання:

ознайомитися зі схемами висотної поясності в Українських Карпатах та Кримських горах, виявити спільні та відмінні риси та пояснити їх.

1. Розкрийте зміст класифікації ландшафтів України.
2. Назвіть і поясніть чинники трансформації ландшафтів України.
3. Що таке фізико-географічне районування території?
4. У яких природних зонах розташовується територія України?
5. На карті покажіть особливості простягання фізико-географічних країн, зон, підзон, країв та областей. За якими ознаками вони виділяються?
6. Охарактеризуйте основні риси природи зони мішаних лісів України, зони широколистяних лісів, лісостепової та степової зон.
7. Поясніть вираз «зональний тип рослинності». Наведіть приклади.
8. У чому проявляються та чим обумовлені широтна зональність та висотна поясність у поширенні ландшафтів?
9. Складіть фізико-географічну характеристику Українських Карпат, Кримських гір.

Практична робота

Комплексна фізико-географічна характеристика території адміністративної області

Завдання: упорядкувати комплексну фізико-географічну характеристику однієї з адміністративних областей України.

Варіанти для виконання:

1) Вінницька область	14) Одеська область
2) Волинська область	15) Полтавська область
3) Дніпропетровська область	16) Рівненська область
4) Донецька область	17) Сумська область
5) Житомирська область	18) Тернопільська область
6) Закарпатська область	19) Харківська область
7) Запорізька область	20) Херсонська область
8) Івано-Франківська область	21) Хмельницька область
9) Київська область	22) Черкаська область
10) Кіровоградська область	23) Чернівецька область
11) Львівська область	24) Чернігівська область
12) Луганська область	25) АР Крим
13) Миколаївська область	

Порядок виконання роботи

Комплексна фізико-географічна характеристика будь-якої території складається, зазвичай, за таким стандартним планом:

- 1) географічне (зокрема фізико-географічне) положення;
- 2) особливості тектоніки, історія геологічного розвитку території, корисні копалини;
- 3) характеристика рельєфу;
- 4) кліматичні умови та ресурси;
- 5) внутрішні води, водні ресурси;
- 6) характеристика ґрунтового покриву;
- 7) рослинність;
- 8) тваринний світ;
- 9) характерні несприятливі природні процеси і явища та особливості їх прояву в межах території області;
- 10) внутрішні відмінності ландшафтної структури, районування;
- 11) мережа природно-заповідних об'єктів;
- 12) природно-ресурсний потенціал території області.

У висновках слід узагальнити наведені фактичні відомості та результати аналізу природно-ресурсного потенціалу території області.

Практична робота

Довідка про місцевість для топографічної карти 1:200 000

Топографічні карти масштабів 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000, 1:1 000 000 призначені для вивчення і оцінки місцевості, орієнтування на ній і цілеуказання, для виконання вимірювань і розрахунків при проведенні заходів оборонного значення та для застосування у ГІС-системах і навігаційних засобах¹. Зокрема, топографічні карти масштабу 1:200 000 призначаються для вивчення та оцінки місцевості під час планування бойових дій військ та заходів з їхнього всебічного забезпечення; управління військами, планування перегруповання військ та орієнтування на місцевості під час здійснення маршів. В авіації Повітряних Сил карта масштабу 1:200 000 використовується як карта району цілей. Характерною особливістю топографічних карт масштабу 1:200 000 є наявність на них спеціальних характеристик окремих важливих об'єктів місцевості, текстової довідки про місцевість та схеми ґрунтів – важливих додаткових інформаційних складових з відомостями про природні, соціальні та інші умови місцевості.

Довідка про місцевість розробляється за відповідною програмою (Додаток 3). При цьому основними джерелами інформації для складання довідок про місцевість є:

- відомості про місцевість, що збираються під час виконання польових топографічних робіт;
- топографічні карти масштабу 1:50 000 і крупніше, а також плани міст;
- текстові довідкові документи про місцевість загального та спеціального призначення стосовно змісту аркушів карт масштабів 1:200 000–1:1 000 000;
- серії довідників з окремих елементів місцевості (клімату, водних ресурсів), лоцї морів і річок, тощо;
- загальногеографічні і тематичні атласи (комплексні атласи) та спеціальні карти (економічні, рослинності, тощо);
- різні географічні публікації (монографії, журнали, тощо).

Крім того, для складання довідок про місцевість використовуються, за необхідності, матеріали різних установ (наприклад, інформація про залізниці, таксації лісів тощо), які надаються за запитом картографічних підприємств.

¹ Керівництво зі створення оригіналів топографічних карт у системі координат WGS-84 із прямокутною сіткою UTM та системою цілеуказання MGRS масштабів 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000, 1:1 000 000 / Редакційно-видавничий центр Збройних Сил України Командування Сил підтримки Збройних Сил України, 2022.

Завдання 1: ознайомитися з Програмою довідки про місцевість до аркуша карти масштабу 1:200 000 (див. Додаток 3);

Завдання 2: використовуючи картографічні матеріали та літературні джерела інформації, розробити окремі рубрики (про природні умови) довідки про місцевість для топографічної карти масштабу 1:200 000.

Матеріали:

- аркуші топографічної карти масштабу 1:200 000 на задані райони;
- спеціальні, тематичні та інші картографічні матеріали;
- офіційні статистичні, довідкові, енциклопедичні та інші джерела інформації.

Варіанти для виконання визначаються за наявними аркушами топографічної карти масштабу 1:200 000.

Території України з природоохоронним статусом

Мета: ознайомитися з специфікою охоронного статусу різних категорій природоохоронних територій та об'єктів України, визначити територіальні особливості їх мережі.

Основні поняття і терміни: пам'ятка природи, природна спадщина, природоохоронна територія, природно-заповідний фонд (ПЗФ) України, статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду; природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва; режим територій та об'єктів ПЗФ, функціональне зонування територій ПЗФ; екомережа.

Після вивчення теми студенти повинні

знати:

- ♦ специфіку статусу передбачених законодавством України категорій природоохоронних територій;
- ♦ природні території України з міжнародним охоронним статусом;
- ♦ особливості організації території та вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів в межах різних категорій територій ПЗФ;
- ♦ природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки України;

вміти:

- ♦ характеризувати охоронний статус передбачених законодавством категорій природоохоронних територій;
- ♦ показувати на карті всі природні та біосферні заповідники України, національні природні парки;
- ♦ наводити приклади заказників, пам'яток природи тощо та і характеризувати їх;
- ♦ наводити приклади природних територій України, що мають міжнародний охоронний статус (об'єкти з Переліку всесвітньої природної спадщини, біосферні резервати за програмою ЮНЕСКО «Man & Biosphere», водно-болотні угіддя міжнародного значення; території Смарагдової мережі тощо);
- ♦ аналізувати особливості зонально-регіонального розміщення природних територій з охоронним статусом.

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України. – К., 2003.
2. Петрина Н. В. Заповідна справа. Конспект лекцій у схемах і таблицях: Навчальний посібник. К., 2007.
3. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007.
4. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

Природні та біосферні заповідники України

Завдання: навчитися розшукувати і показувати на карті об'єкти, перераховані у переліку-мінімумі географічної номенклатури

Біосферні заповідники

«Асканія-Нова» імені Ф.Е.Фальц-Фейна

Дунайський

Карпатський

Чорноморський

Чорнобильський радіаційно-екологічний

Природні заповідники

Черемський

Рівненський

Поліський

Древлянський

Розточчя

Медобори

Горгани

Канівський

Дніпровсько-Орільський

Михайлівська цілина

Єланецький степ

Український степовий

Хомутівський степ

Кам'яні могили

Крейдова флора

Кальміуський

Луганський

Стрільцівський степ

Провальський степ

Станично-Луганський

Трьохізбенський

Ялтинський гірсько-лісовий

Кримський з відділенням

«Лебедині острови»

Мис Март'ян

Карадазький

Опуцький

Казантипський

Завдання 1:

використовуючи картографічні матеріали та літературні джерела інформації, на контурну карту нанести мережу національних природних парків України.

Завдання 2:

використовуючи картографічні матеріали та літературні джерела інформації, розробити карту «Території України з міжнародним природоохоронним статусом».

Загальні вказівки

Для виконання завдання доцільно скористатися офіційними сайтами:

- <https://www.unesco.org/en/mab?authuser=0> (Man and the Biosphere Programme);
- <https://whc.unesco.org/en/list/?authuser=0> (Центр ЮНЕСКО з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини);
- <https://www.ramsar.org/countries?authuser=0> (офіційний сайт Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів)

1. Існування яких категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачене законодавством України?
2. Які функції виконують природоохоронні території та об'єкти?
3. Охарактеризуйте статус природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків.
4. Охарактеризуйте особливості зонально-регіонального розташування природних заповідників України.
5. В чому полягає цінність букових пралісів Карпат, занесених ЮНЕСКО до Переліку всесвітньої природної спадщини
6. Дайте визначення таких категорій територій та об'єктів природно-заповідного фонду: заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи.
7. Наведіть приклади заказників та пам'яток природи. Охарактеризуйте їх.
8. Які водно-болотні угіддя отримують статус міжнародних, загальнодержавних?

Проблеми природокористування та їх прояви у різних регіонах України Вплив воєнних дій на стан довкілля в Україні

Мета: визначити сучасні проблеми природокористування в Україні та з'ясувати їх причини; показати специфіку проявів сучасних глобальних екологічних проблем в межах території України та в її окремих регіонах.

Основні поняття і терміни: природокористування, вплив на довкілля, екологічна проблема, відходи, стічні води, гранично допустимі концентрації, гранично допустимі скиди, деградація ґрунтів, знеліснення, інтродукція, забруднення довкілля, відновлювані джерела енергії, вітроенергетика, геліоенергетика,

1. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2003 (2005, ...)
2. Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007.
3. Комплексний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2005.

1. Дайте визначення поняття «вплив на довкілля».
2. Як проявляється вплив на довкілля у процесі видобування корисних копалин? (Назвіть основні види і наслідки впливу).
3. Назвіть природні чинники виникнення пилових бур та антропогенні причини збільшення їх кількості в Україні.
4. Які причини деградації ґрунтів?
5. З чим пов'язані негативні наслідки спорудження гідроелектростанцій та водосховищ?
6. Охарактеризуйте сучасний стан водних об'єктів України.
7. За яких умов і де виникає смог?
8. Проаналізуйте причини сучасного стану проблеми поводження з відходами в Україні. Назвіть можливі шляхи розв'язання проблеми.
9. Як впливають на стан довкілля воєнні дії на території України?

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»

Загалом організація оцінювання знань студентів відбувається відповідно до *Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка* (Затверджено Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка 11 квітня 2022 року, протокол №15).

Форми оцінювання знань та вмінь студентів

Дисципліну «Географія України» студенти вивчають впродовж одного семестру при цьому дисципліна поділяється на дві великі тематичні частини – фізичну географію України та суспільну географію України. В рамках кожної з цих частин рівень досягнення всіх запланованих результатів навчання визначається шляхом організації поточного, тематичного (за тематичними частинами дисципліни) та підсумкового контролю у формі заліку.

Форми поточного та тематичного контролю з частини 1 («Фізична географія України»):

- практичні роботи;
- тематична контрольна робота;
- самостійна робота та її презентація.

Форми поточного, тематичного та підсумкового контролю з частини 2 («Економічна та соціальна географія України»):

- практичні роботи;
- тематична контрольна робота;
- самостійна робота та її презентація;

Форма підсумкового контролю з дисципліни – залік.

Організація оцінювання

Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою (оцінка розраховується як накопичена).

Протягом всього періоду вивчення дисципліни здійснюється поточний щотижневий контроль виконання студентами індивідуальних завдань та самостійної роботи. *Поточний контроль* з дисципліни здійснюється під час проведення практичних занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студентів до виконання конкретних завдань з дисципліни.

Всі завдання, передбачені програмою дисципліни, – обов'язкові до виконання. Презентація і захист виконаних завдань відбуваються за розкладом практичних занять відповідно до

календарного плану вивчення дисципліни. Разом з тим, в умовах дії в країні воєнного стану за невчасне виконання завдань (але за умови, що вони виконані не пізніше ніж за три дні до планованого семестрового контролю) оцінка знижуватися не буде.

Очікується, що студентами будуть представлені роботи як результати самостійно виконаних завдань. Щодо можливої академічної недоброчесності встановлюється нульова толерантність (повна нетерпимість): роботи, у яких виявлено ознаки академічної недоброчесності, не оцінюються (не зараховуються), а повертаються на повторне виконання.

Критерії оцінювання виконаних студентами завдань: змістове наповнення та оформлення текстової частини робіт (актуальність інформації; відповідність темі; достовірність інформації; повнота змісту; послідовність у викладенні матеріалу; чіткість формулювань; чіткість та обґрунтованість висновків; відповідність встановленим вимогам щодо оформлення та правилам українського правопису); якість графічного супроводу роботи (карти, картосхеми, інше – залежно від завдання).

Вивчення кожної з двох змістових частин дисципліни «Географія України» завершується тематичною контрольною роботою (всього – дві тематичні контрольні роботи), яка проводиться у чітко визначений час. Написання контрольної роботи поза визначеними для академічної групи часовими рамками без поважних причин не передбачається. Переписування контрольної роботи (з будь-яких причин) не передбачається.

За оцінками поточного контролю та за результатами контрольних робіт виставляється сума балів за окрему змістову частину. За кожну змістову частину студент/студентка може отримати до 50 балів (з них по 40 балів – за результатами поточного контролю і максимум по 10 балів – за результатами контрольної роботи). Таким чином, за дві змістові частини, передбачені програмою, студент(ка) може отримати до 100 балів. *Важливо:* сума балів (семестрова оцінка) визначається як сума балів за всі позитивно оцінені види виконаних завдань (тобто оцінки нижче від встановленого мінімального рівня не враховуються (не додаються)).

Підсумкова оцінка – залік (підсумковий контроль з дисципліни) формується як сума балів за результатами роботи студента/студентки впродовж семестру і не передбачає додаткових заходів оцінювання за умови отримання студентом/студенткою сумарно не менше 60 балів.

Студентам, котрі впродовж семестру отримали сумарно меншу кількість балів ніж 60, для отримання заліку з дисципліни

необхідно, за погодженням з викладачем, виконати передбачені програмою завдання повторно та/або виконати інші завдання (наприклад, підготувати реферат на визначену викладачем тему) не пізніше ніж за три дні до планованого семестрового контролю.

Таким чином, умовою позитивної підсумкової оцінки з дисципліни є отримання студентом/студенткою не менше 60 балів (досягнення мінімальних порогових рівнів оцінок за кожне завдання). За умови отримання підсумкової кількості балів 60 і більше студенту/студентці виставляється відповідна оцінка в заліковій відомості.

Шкала відповідності оцінок

<i>Зараховано</i>	60-100
<i>Не зараховано</i>	0-59

ДОДАТКИ

Приклад оформлення
титульної сторінки практичної роботи

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Географічний факультет

КОМПЛЕКСНА ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Практична робота
з дисципліни «Географія України»
студента першого курсу
групи «Геодезія та землеустрій»
Степаненка Степана

Київ – 2023

Приклад оформлення
переліку використаних джерел інформації

Перелік використаних джерел інформації

Літературні та картографічні джерела інформації

1. Загальногеографічний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2004. 112 с.
2. Гавриленко В.С., Клименко Ю.О., Клименко А.В. Асканія-Нова. *Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Гол. ред. А. В. Толстоухов.* К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. Т. 1. С.47.
3. Гаврилук М.Н. Орлан-білохвіст. *Червона книга України. Тваринний світ. / За заг. ред. І. А. Акімова.* К.: Глобалконсалтинг, 2009. С. 432.
4. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. К.: Знання, 2005. 511 с.
5. Петрина Н.В. Географія України. Частина 1. Фізична географія України: Навчально-методичний посібник. К.: РВЦ ЗСУ, 2021. 100 с.
6. Селі Українських Карпат. Масштаб 1:2 000 000. *Комплексний атлас України.* К.: ДНВП «Картографія», 2005. С. 35.
7. Шувар І. А., Гудзь В. В., Шувар А. І. Особливо небезпечні рослини України. К.: Центр учбової літератури, 2017. 192 с.

Ресурси віддаленого доступу

8. Національний атлас України: Електронна версія. <http://wdc.org.ua/atlas/8010000.html> (Дата звернення: 13.10.2023)
9. Центр ЮНЕСКО з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини. <https://whc.unesco.org/en/list/?authuser=0> (Дата звернення: 16.09.2023).
10. Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe. URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1133> (Дата звернення: 11.09.2023).

Програма довідки про місцевість
до аркуша карти масштабу 1:200 000¹

**ПРОГРАМА ДОВІДКИ ПРО МІСЦЕВІСТЬ
ДО АРКУША КАРТИ МАСШТАБУ 1:200 000**

Населені пункти. Великі міста (характеризується кожне окремо): кількість жителів; адміністративне, промислове і транспортне значення; характер планування та забудови, матеріал та поверховість будівель, наявність підвалів та інших підземних споруд; ширина та покриття головних та інших вулиць. Загальна характеристика інших міст та селищ (за кожним типом): найменша та найбільша кількість жителів, промислове і транспортне значення, характер планування і забудови, ширина та покриття магістральних вулиць. Типи сільських населених пунктів (кількість жителів, характер забудови). Забезпеченість населених пунктів електроенергією та газом, джерела водо-постачання, наявність каналізації, засобів зв'язку, санітарний стан. Підземні виробки та споруди (шахти, штольні, тунелі, тощо); узагальнені дані про їх розміри та глибину залягання. Наявність трубопроводів (діаметр труб, пропускну здатність).

Дорожня мережа. Головні залізниці: ширина колії, кількість колій, вид тяги. Автомагістралі, автомобільні дороги з покриттям (кожен тип характеризується окремо): матеріал покриття і товщина полотна, узагальнені дані про ширину проїжджої частини та полотна, можливість з'їзду. Покращені ґрунтові дороги: ширина полотна, підсилювальні добавки до ґрунту, стан під час сніготанення та дощів. Ґрунтові дороги: доступність для руху автотранспорту у різні пори року. Для усіх доріг: щільність і висота обсадки; наявність інженерних споруд (насипів, карнизів, виїмок, тощо), узагальнені дані про мости (матеріал споруди, вантажопідйомність). Підвісні дороги, пороми. Характеристика гірських ділянок доріг: ширина, переважаючі та найбільші ухили, найменші радіуси поворотів, час дії перевалів, ймовірність снігових заметів, обвалів, селевих потоків. Доступність для механічного транспорту стежок та шляхів у малообжитих районах.

¹ За матеріалами: Керівництво зі створення оригіналів топографічних карт у системі координат WGS-84 із прямокутною сіткою UTM та системою цілеуказання MGRS масштабів 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000, 1:1 000 000 / Редакційно-видавничий центр Збройних Сил України Командування Сил підтримки Збройних Сил України, 2022.

Рельєф та породи. Типи місцевості; назви великих орографічних об'єктів, не підписані на аркуші карти (вказуються за необхідності). Про рівнинну місцевість: переважаючі ухили, ступінь розчленованості, характеристика основних опуклих (пагорбів, пасом, увалів тощо) та увігнутих (долин, балок, ярів тощо) форм рельєфу; прохідність місцевості поза дорогами колісними та гусеничними машинами, основні перешкоди. Про гірську місцевість: переважаючі і найбільші абсолютні висоти, особливості будови хребтів, їх гребнів (ширина, характер вершин і сідловин) і схилів (переважна стрімкість, наявність обривів, осипів, ступінь розчленованості); характеристика міжгірних долин та улоговин, можливість використання їх як найбільш зручних шляхів для пересування. Райони (ділянки) поширення карстових форм рельєфу та пісків; їхня характеристика. Механічний склад порід (показується на схемі), їх потужність, прохідність колісними та гусеничними машинами. Глибина залягання ґрунтових вод та їхня якість; наявність джерел. Сейсмічність території.

Кліматичні умови. Типи клімату. Сезони року (характеризується кожен окремо): орієнтовні строки настання та закінчення, характерна погода; температури повітря (переважна денна та нічна, максимальна та мінімальна, для зими – відлиги); опади: вид, характер, періоди їхнього найбільшого випадання (для зими – хуртовини, строки встановлення та руйнування снігового покриву, його товщина); хмарність: кількість ясних/хмарних днів на місяць; вологість (тільки для районів з дуже сухим і дуже вологим кліматом), тумани, ожеледиця. Переважаючі протягом року вітри, їх швидкість; місцеві вітри (гірсько-долинні, бризи, суховії, тощо), їх швидкість і повторюваність.

Гідрографія. Характеристика найбільших річок (кожної окремо): переважні та максимальні (мінімальні) ширина, глибина і швидкість течії річки, наявність порогів, водоспадів і островів, донні відклади, висота і стрімкість берегів, ширина та прохідність заплави; гідротехнічні споруди (використаний матеріал при будівництві гребель, довжина, висота, ширина зверху, ймовірна площа (територія) затоплення місцевості за умови руйнування споруди); судноплавство (максимальні осадка та вантажопідйомність суден). Узагальнена характеристика інших річок (ширина, глибина, основні перешкоди, що ускладнюють їх подолання). Великі канали: ширина, глибина, характер берегових укосів, гідротехнічні споруди, судноплавство. Загальна характеристика інших каналів та каналів. Великі

озера: площа, переважна і максимальна глибина, ґрунт дна, характер берегів, якість води, судноплавство. Загальна характеристика інших озер. Водний режим річок, каналів та озер: строки замерзання та танення, товщина льоду, характер льодоходу, строки та тривалість повені та паводків, висота підйому рівня води, розливи річок та озер, зміна швидкості течії; період межені; періоди наповнення водою річок, що пересихають, сухих русел. Болота і солончаки: тип, характер поверхні, глибина, терміни замерзання та відтаювання, прохідність у різні пори року. Морське узбережжя: ступінь розчленованості, переважна висота, стрімкість і відклади берегів; ширина та відклади пляжу та смуги осушки; захисні споруди (дамби, набережні). Прибережна смуга: переважні глибини, донні відклади, наявність підводних і надводних небезпек; періодичність та величина припливів; періоди сильних хвилювань; льодовий режим, терміни навігації.

Рослинність. Переважаючі типи рослинності та особливості їх поширення. Характеристика лісів: основні породи, середні висота та товщина дерев, середня відстань між ними, наявність та щільність підліску; наявність та ширина просік, їх прохідність для різних видів транспорту. Характеристика інших видів рослинності та угідь (чагарників, садів, рисових полів тощо), що суттєво впливають на умови прохідності, маскування та огляду місцевості.

Якщо більша частина аркуша карти масштабу 1:200 000 являє собою зображення водної акваторії, то довідка складається за скороченою програмою; окремі її розділи можуть бути поєднані або взагалі не виділені.

